

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Кафедра торії і методики дошкільної освіти

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

**Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року
життя засобом дидактичної гри**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Виконала:

Заярна Анастасія
студентка 30-21 Д групи
факультету дошкільної освіти

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
Гордій Н.М.

Глухів - 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ 3-ГО РОКУ ЖИТТЯ ЗАСОБОМ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ.....	7
1.1. Сутність поняття «сенсорно-пізнавальний розвиток» та його значення у період раннього віку	7
1.2. Особливості сенсорно-пізнавального розвитку дітей 3-го року життя.....	16
1.3. Вплив дидактичної гри на сенсорно-пізнавальний розвиток дітей 3-го року життя.....	26
Висновки до 1 розділу.....	35
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ 3-ГО РОКУ ЖИТТЯ.....	36
2.1. Визначення критеріїв, показників, рівнів розвитку сенсорно- пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя.....	36
2.2. Проведення роботи з розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри.....	43
2.3. Перевірка ефективності проведеної роботи.....	45
Висновки до другого розділу.....	50
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	52
Рекомендації щодо розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

Однією з основних проблем сьогодення є створення умов для своєчасного повноцінного фізичного, психічного й духовного розвитку кожної дитини, формування її життєвих компетентностей. У зв'язку із цим одне з головних завдань педагога полягає в тому, щоб створити умови для самостійного розвитку дитини, прояву її особистісного потенціалу. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (2021), Базова програма розвитку дітей дошкільного віку «Я у Світі» виокремлюють сенсорний розвиток як базову основу формування всіх ключових компетентностей дитини дошкільного віку. Так, компетентність дошкільника в розумовій діяльності засвідчується його здатністю розмірковувати, порівнювати, робити певні узагальнення, обчислювати, класифікувати, упорядковувати висловлювання, висувати елементарні гіпотези на основі власного сенсорного досвіду. Освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» передбачає «формування доступних дитині дошкільного віку уявлень, еталонів, що відображають ознаки, властивості, відношення предметів і об'єктів навколишнього світу» [4]. Отже, основа пізнавального розвитку дитини – сенсорний розвиток.

Проблема сенсорного розвитку дошкільників перебуває в центрі уваги багатьох вчених, як психологів (Л. Венгер, О. Запорожець, В. Зінченко, Є. Ігнат'єв, В. Мухіна, І. Барташнікова, Т. Бауер та ін.), так і педагогів (В. Аванесова, М. Подд'яков, Н. Сакуліна, Є. Тихєєва, О. Усова, З. Дорошенко, М. Кривоніс, Л. Лохвицька та ін). На думку М. Кривоніс, сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприйняття й формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їхню форму, колір, величину, розташування у просторі, а також запах, смак тощо [25]. Значення сенсорного виховання в ранньому віці важко переоцінити. Саме цей вік найбільш сприятливий для вдосконалення органів чуттів, накопичення уявлень про навколишній світ. Педагоги [27; 31; 42; 46; 52] справедливо вважали, що сенсорне виховання, спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного

розвитку, є однією з базових компетентностей дошкільників. Відомий фізіолог, доктор медичних наук М. Щелованов називав дошкільний вік «золотою порою» сенсорного виховання [59]. Діти 3-го року життя зустрічаються з різноманітними формами, кольорів та інших властивостей речей, зокрема іграшок і предметів домашнього вжитку. Знайомляться вони й з живописом, музикою, скульптурою.

Сучасна система розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей створена на основі наукових даних про психологічний і фізіологічний розвиток дитини. Саму у цьому віці інтенсивно розвиваються всі органи чуття. А обмеження зовнішніх вражень породжує у дитини відчуття «сенсорно-пізнавального голоду», уповільнює розвиток її сенсорно-пізнавальних здібностей. Тому, на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти, здійснюється пошук нових підходів у педагогічній теорії та практиці. Вчені зазначили, що розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя здійснюється, як правило, у дидактичних іграх і вправах, під час яких діти ознайомлюються з геометричними фігурами, аналізують форму, колір, розмір, властивості матеріалів тощо. Але, якщо засвоєння відбувається стихійно, воно часто виявляється поверхневим, неповноцінним, не відповідає сенсорній культурі, що склалася у суспільстві.

Ученими також доведено, що розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей виступає обов'язковим складником розвитку дитини, який потребує усвідомлених дій з боку вихователів, що підтверджується наявністю значної кількості методичного та практичного матеріалу (Д. Альтхауз, Л. Артемова, О. Борисова, З. Дорошенко, С. Ладивір, Л. Олійник, Е. Пілюгіна, О. Тарасова). Проте в практиці дошкільної освіти розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя, зокрема і засобами дидактичної гри, здійснюється нецілеспрямовано. Відтак, виявилися протиріччя: між потребою розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя як передумови її розумового виховання і недостатнім відображенням цього напрямку в змісті й завданнях роботи вихователів у

дошкільних навчальних закладах; між ефективністю розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дитини засобами дидактичних ігор і відсутністю науково обґрунтованого методичного забезпечення цього процесу.

Отже, актуальність та недостатнє висвітлення у психолого-педагогічній та методичній літературі темою дослідження обрано: **«Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри».**

Об'єкт дослідження: процес сенсорного розвитку дітей 3-го року життя.

Предмет дослідження: дидактична гра як засіб розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність дидактичної гри як засобу розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя.

Завдання дослідження:

1. Опрацювати психолого-педагогічну та методичну літературу з теми дослідження, з'ясувати сутність поняття «сенсорно-пізнавальний розвиток» та його значення у ранньому віці.

2. Виявити особливості сенсорно-пізнавального розвитку дітей 3-го року життя.

3. Розробити комплекс дидактичних ігор для сенсорно-пізнавального розвитку дітей 3-го року життя та експериментально перевірити його ефективність.

4. Надати рекомендації вихователям щодо розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз і узагальнення психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри; емпіричні – анкетування вихователів щодо виявлення їхнього ставлення до проблеми розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя

засобом дидактичної гри; аналіз навчально-виховних планів і чинних програм щодо з'ясування завдань розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри; спостереження за діяльністю дітей і вихователів дошкільних закладів у ході експериментальної роботи; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) з розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри; статистичні – якісний і кількісний аналіз результатів експериментального дослідження.

Базою дослідження виступили заклад дошкільної освіти «Сонечко» міста Конотопа Сумської області.

Наукова новизна і теоретична значущість одержаних результатів полягає в тому, що досліджено й науково обґрунтовано специфіка розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри; виявлено критерії, показники й охарактеризовано рівні розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя; подальшого розвитку дістала методика розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методики діагностики рівнів розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри. Експериментальний матеріал може використовуватись у практиці роботи ЗДО області, у процесі підготовки вихователів дошкільних закладів у ВНЗ I-IV рівнів акредитації.

Структура і обсяг бакалаврської роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ 3-ГО РОКУ ЖИТТЯ ЗАСОБОМ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ

1.1. Сутність поняття «сенсорно-пізнавальний розвиток» та його значення у період раннього віку

Психологи [6; 8; 37] вважають період перших трьох років часом найбільш інтенсивного фізичного та психічного розвитку дітей. У цьому віці за відповідних умов у дитини розвиваються різноманітні здібності: мовлення, удосконалення рухів тощо. Починають формуватися моральні якості, складатися риси характеру. За допомогою дотику, м'язового відчуття, зору збагачується сенсорний досвід дитини. Вона починає розрізняти величину, форму й колір.

На першому році життя сприйняття дитини залишається дуже недосконалим. Вона не може послідовно оглянути предмет і виділяти різні його аспекти. Дитина вихоплює якусь найбільш яскраву ознаку й, реагуючи на неї, упізнає предмет. Саме тому дитина із задоволенням розглядає картинки, фотографії, не звертаючи увагу на просторове розташування зображених предметів. У ранньому віці дитина добре впізнає зафарбовані й контурні об'єкти, а також об'єкти, пофарбовані в незвичайні кольори. Це свідчить про те, що кольори ще не стали для неї важливою ознакою, яка характеризує предмет.

Подальший розвиток предметної діяльності ставить дитину перед необхідністю виділяти й ураховувати в діях саме ті сенсорні ознаки предметів, які мають практичну значимість для виконання дій. Засвоєння нових орієнтувальних дій дозволяє дитині виконувати завдання, що передбачають вибір за зразком, який виступає міркою. Таке завдання є значно складнішим для дитини, ніж просте впізнання, оскільки вона розуміє, що існують предмети, які мають однакові властивості. Вибір за зразком утруднюється, якщо дитині запропонувати багато різнорідних предметів або таких, що пофарбовані в різні кольори, мають складну форму й утворені з

кількох частин. Отже, спочатку діти навчаються добирати предмети за формою, далі за величиною й лише потім за кольором, тобто нові дії сприйняття вони засвоюють насамперед стосовно знайомих і важливих з точки зору практичної діяльності ознак.

На думку Л. Венгера та О. Запорожця, сенсорний розвиток дитини визначається як розвиток її сприймання, формування уявлень про зовнішні властивості предметів і явищ, тобто величину, форму, колір, розташування у просторі, а також про запах, смак, звук тощо. Так, Л. Венгер виокремив і дослідив два способи засвоєння системи сенсорних еталонів – перцептивний та інтелектуальний. Перцептивний спосіб став основою розробки способів виховання сенсорики у дітей 3-го року життя [9].

На думку М. Монтесорі сенсорний розвиток є важливим складником та основою формування особистості. Вона вважала, що розвинуті органи чуття слугують основою інтелекту та виховання людини. Чуттєве сприймання – це основа розумового і морального життя. Система М. Монтесорі вказувала дитині на якості предметів і явища оточуючого світу, давала їй можливість самостійно набувати ці знання, відкривати свій внутрішній світ, а це важливіше, ніж розповіді дорослого. Сенсорне виховання за М. Монтесорі включає поняття «сенсорна культура дитини». М. Монтесорі розробила матеріал так, щоб у дитини розвивались окремі сфери відчуттів, вчив слухати тишу, звуки, щоб дитина розрізняла колір, форму, вагу предметів. Дана система виховання цінна тим, що дидактичний матеріал слугує їй засобом [31]. Систему сенсорного виховання М. Монтесорі високо оцінила С. Русова, яка також вважала розвиток органів чуття першим кроком до самостійної свідомості вихованця.

З точки зору О. Тарасової, сенсорне виховання – це цілеспрямоване вдосконалення, розвиток сенсорних відчуттів у дитини [53]. Сенсорне виховання здійснюється на заняттях у ЗДО, вдома, у повсякденному житті. У повсякденному житті працюючи, граючи дитина спостерігає за різними явищами та предметами оточуючого світу. Але деякі властивості предметів

вона може сприймати недостатньо чітко, або не сприймати зовсім [44]. Тому завдання педагога полягає в тому, щоб розкрити непомічені дітьми властивості навколишньої дійсності, причому зробити це так, щоб уникнути перетворення повсякденного життя в дидактичний процес. З психологічної точки зору, аналізатори функціонують з народження дитини, а сенсорний розвиток здійснюється поступово зі сприйняттям. Сенсорні реакції перетворюються на перцептивні дії, які створюють образи у дитини 3-го року життя. У цьому віці спостерігається диференціація сприйняття на дві форми: дитина сприймає ситуації і просторові відносини та сприймає предмети як структурну єдність. У її формуванні значну роль відіграють ігрові дії дитини і зона практичного освоєння простору дитиною. На 3-му році життя опановується предметна діяльність, під час якої дитина практично співвідносить предмети з урахуванням їх властивостей [8].

Сучасна наука визначає зміст сенсорного виховання, який ґрунтується за принципом його збагачення та поглиблення у процесі формування в дітей орієнтування в навколишньому оточенні. Поряд з ознайомленням дітей з кольором, формою, розміром предметів потрібно удосконалювати і звуковий аналіз мови дитини, формувати її музичний слух, розвивати м'язово-суглобову чутливість тощо. Ці вміння відіграють значну роль у розвитку музичної, трудової, образотворчої діяльності, у її мовленнєвому спілкуванні. З. Дорошенко вважає, що навчання сенсорних дій необхідно поєднувати з різними видами діяльності, що забезпечить ефективність сенсорного виховання, міцність отриманих знань та вмінь. У процесі проведення сенсорного виховання дітей ознайомлюють з сенсорними еталонами, навчають зіставляти якості предметів із засвоєними зразками, тобто навчають дітей обстежувати предмети [17].

У комплексній програмі розвитку, навчання і виховання дітей 3-го року життя «Соняшник» визначені завдання сенсорно-пізнавального виховання дітей 3-го року життя [21]:

Орієнтування у кольорах:

- учити дітей розрізняти кольори спектру: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, білий, чорний (називати 4-5 кольорів);
- учити групувати предмети спочатку ті, які суттєво відрізняються за кольорами (білий - синій), поступово перейти до порівняння більш близьких кольорів (червоний - оранжевий);
- формувати найпростіші прийоми встановлення подібності і відмінності кольору спочатку в однорідних предметах, згодом у різнорідних;
- закріплювати знання про сенсорні якості предметів в умовах елементарної продуктивної діяльності з використанням мозаїки (червона мозаїка - ягідки, грибок, жовта - сонечко, курчатко).

Орієнтування у формі та величині предметів:

- розрізняти та називати форму предметів: круг, овал, квадрат, прямокутник, трикутник;
- групувати предмети за істотними відмінностями (круг-квадрат); поступово перейти до порівняння більш близьких форм (квадрати - прямокутник);
- групувати предмети за двома сенсорними ознаками: величиною і формою.
- розуміти слова: подібні, однакові, відмінні, великий, маленький, такий - не такий.

Вихователю доречно реалізовувати завдання сенсорного-пізнавального виховання під час різних видів діяльності дітей, адже необхідною умовою розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя є діяльнісний підхід, за якого діти активно пізнають світ у всіх видах діяльності – грі, праці, спілкуванні, навчанні, самостійній художній діяльності тощо. Організуючи з дітьми всі ці види діяльності, педагог має розвивати спостережливість, пізнавальний інтерес до навколишнього світу, здатність емоційно відгукуватися на події і явища навколишньої дійсності; виховувати культуру сприймання.

Визначимо сутність сенсорно-пізнавальних здібностей. З'ясуємо поняття «здібності». У психології розглядають здібності як індивідуально-психологічні особливості людини, які ведуть до успішного виконання однієї чи кількох видів діяльності [37]. Здібності завжди є результатом розвитку людини, а цілеспрямований розвиток здібностей є найбільш складною і суперечливою проблемою формування знань, умінь і навичок як основних складових, що визначають готовність дитини до діяльності й усвідомленої поведінки. Реалізація здібностей дитини відбувається, якщо вона активна, займається різними видами діяльності, які обумовлені мотивацією, схильностями та інтересами. Вважалося що здібності вроджені, однак науковий аналіз показав, що вродженими є лише задатки, а здібності – це результат їх розвитку.

З фізіологічної точки зору, задатки – це анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи, які закріплені на генному рівні [50]. Задатки залежать від анатомо-фізіологічної будови і функції вищої нервової системи, від її властивості сили, врівноваженості і рухливості. Якщо нервова система слабка, тоді у дитини висока сенсорна чутливість, що позитивно впливає на розвиток багатьох здібностей. Але, слід пам'ятати, що визначальним чинником формування здібностей виступають умови життя та особливості набуття соціального досвіду дитини. Отож, здібності виявляються, формуються у діяльності дитини, яка керується дорослим.

Якщо у дитини є задатки, тоді за дотримання певних умов у неї можуть розвинутися здібності. Дитина, якщо і має задатки і здібності, не може стати талановитою, якщо не буде наполегливо, старанно і цілеспрямовано займатись певним видом діяльності. Задатки багатозначні : на основі однакових задатків можуть розвинутися різні здібності, залежно від характеру та вимог діяльності, якою займається дитина та від умов життя та виховання.

Здібності характеризуються якісно та кількісно. Діяльність, якою займається дитина, характеризує якість здібностей. Здібності можуть бути

спортивними, математичними, технічними, художніми, літературними, музичними, організаторськими тощо.

Здібності бувають загальними і спеціальними. До *загальних здібностей* відносять спостережливість, хорошу пам'ять, творчу уяву. Вони важливі для багатьох видів діяльності. *Спеціальні здібності* потрібні у певних видах діяльності, таких як художня, літературна, музична та ін. Загальні здібності поділяють на дві групи: пізнавальні і практичні здібності. Головним у структурі пізнавальних здібностей є здатність створювати образи: відображення властивостей предметів, їх загальної будови, співвідносити основні ознаки або їх складові з ситуаціями. Пізнавальні здібності це сенсорні, інтелектуальні і творчі.

Науковець Р. Павелків, *сенсорні здібності* пов'язує із сприйняттям дитиною предметів з їх ознаками. Вони є основою розумового розвитку дитини і починають формуватися у дітей з 3-го року життя. Засвоєння дітьми еталонів сприяє виникненню ідеальних зразків властивостей предметів, які можна позначити словом. Діти ознайомлюються з кожною ознакою, систематизують їх, наприклад, отримують уявлення про колір, про рідну мову, про еталони геометричних форм [48].

Своєрідність інтелекту є основою розвитку інтелектуальних здібностей дитини, а не лише рівень та глибина її інтелекту. Діти з інтелектуальними здібностями надзвичайно активні – у них підвищена потреба у нових враженнях, у розумовому навантаженні. У дітей з інтелектуальними здібностями утворюється індивідуальне співвідношення загального рівня інтелекту з спеціальними розумовими здібностями, яке характеризує неординарність розуму і має провідне значення у подальшому розвитку дитини.

Інтелектуальні здібності можна помітити у дошкільників, якщо вони добре розвинуті: одні діти добре розмірковують, інші кмітливі у практичних справах; одні люблять працювати з комп'ютером, інші – спостерігати за рослинами та птахами; одні легко виявляють помилки та неточності, іншим

подобається конструювати тощо. Дитина може одночасно мати декілька розумових якостей, оскільки у кожній свої прояви інтелектуальних здібностей. На думку Р. Павелків, вже у дошкільному віці зустрічаються чітко виражені «математики», «біологи», «літератори», так як інтереси дитини різнобічні і швидко змінюються.

Що стосується *творчих здібностей*, то вони пов'язані з уявою і дають дитині можливість знаходити оригінальні способи розв'язання завдань, придумувати казки чи історії, складати ігри чи малювати малюнки. Висока творча діяльність дитини не гарантує її творчих досягнень у майбутньому, її наявність свідчить про те, що дитині потрібно багато працювати та оволодівати певними вміннями на навичками. Одним із структурних компонентів творчості дитини є пізнавальна потреба, а мотивація проявляється як дослідницька та пошукова активність дитини.

За рахунок дослідницької активності дитина мимовільно пізнає світ, перевтілює невідоме у відоме, забезпечує творче відображення образів, засвоює сенсорні та перцептивні еталони, що формує первинні знання дитини про оточуючий її світ. Дослідницька та пошукова діяльність дитини, творчо розвиваючись, переходить у вищі форми, що виражається у самостійній постановці запитань та розв'язання проблем. З цього моменту основним складником розвитку творчих здібностей стає проблемність, яка виражається у пошуку невідповідності і суперечності.

Значна увага розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей приділена у чинних програмах. Так, освітня лінія Базового компоненту «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» передбачає сформованість доступних для дитини дошкільного віку уявлень, еталонів, що відображають ознаки, властивості та відношення предметів і об'єктів довколишнього світу. Показником сформованості цих уявлень є здатність дитини застосовувати отримані знання у практичній діяльності (ігрова, трудова, сенсорно-пізнавальна, математична тощо), оволодіння способами пізнання дійсності, розвиток у неї наочно-дієвого, наочно-образного, словесно-логічного

мислення. Сенсорно-пізнавальна освітня лінія спрямована на інтеграцію змісту дошкільної освіти, формування у дітей пошуково-дослідницьких умінь, елементарних математичних уявлень, цілісної картини світу, компетентної поведінки в різних життєвих ситуаціях [3].

У розділі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» відображено зміст роботи з дітьми 3-го року життя, що спрямована на збагачення їхнього досвіду різноманітними сенсорними враженнями, формування у дітей вмінь орієнтуватися у сенсорних еталонах (колір, величина, форма), їх видах, ознаках, властивостях. Збагачення сенсорного досвіду є базою інтелектуального розвитку дитини, підґрунтям для формування логіко-математичних уявлень, розвитку конструктивних навичок розширення уявлень про властивості та ознаки предметів, з якими вона стикається безпосередньо у різних видах діяльності [16].

Показники компетентності дитини 3-го року життя у сенсорному розвитку за програмою «Дитина в дошкільні роки»: диференціює 8 кольорів, добирає 3 кольори, збирає мотрійку, яка складається із 4-х маленьких, добирає геометричну фігуру до її зображення на малюнок, збирає пірамідку з 5-8колець (у порядку зменшення розміру колець); на прохання кладе предмети в, на, під інший предмет; називає предмети, які подають звуки; збирає головоломки з 3-х частин; добирає за зразком предмети однакової текстури [15].

Освітня програма «Я у Світі» ставить такі освітні завдання розвитку сенсорно-пізнавальної сфери: розвивальні, навчальні, виховні. Розвивальні:

- формувати уважність у процесі спостережливості за різними об'єктами;
- удосконалювати навички сприймання, обстеження різних предметів, природних об'єктів, а також спостереження за ними, предметною діяльністю, людьми та їхніми діями, власною зовнішністю;

- розвивати образну й моторну пам'ять, наочно-дійове мислення;
- розширювати простір для самостійних дій, збагачення життєвих вражень.

Навчальні:

- навчати дитину знаходити способи розв'язання практичних завдань за допомогою різних предметів;
- навчати вислуховувати відповіді на запитання;
- активізувати сприймання, навчати обстежувати різні об'єкти пізнання за допомогою зору, дотику, руху;
- вправляти в запам'ятовуванні й упізнаванні за характерними ознаками природних явищ та об'єктів, предметів, людей;
- навчати оперувати різними сенсорними еталонами;
- вправляти в навичках елементарного аналізу, встановлення подібності та відмінності предметів за формою і величиною, групування їх відповідно до зразка;
- формувати елементарні уявлення про кількість, величину, форму;
- навчати визначати положення предметів у просторі, вживати слова, пов'язані з їх розміщенням у просторі та щодо себе;
- збагачувати уявлення про людей, природні об'єкти та власне Я.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до пізнавальної діяльності;
- підтримувати інтерес до пізнання нового, незвичайного; стимулювати прояви спостережливості та допитливості;
- формувати емоційну сприйнятливість до об'єктів пізнання, уміння радити, захоплюватися відкриттям нового;
- виховувати здатність адекватно реагувати на зміни в природному, предметному та соціальному середовищі.

Показником сформованості сенсорно-пізнавальних здібностей дитини

є:

– дитина намагається задовольнити пізнавальний інтерес самостійно і за допомогою дорослого;

– знає, що пізнати різні об'єкти можна не лише за допомогою спостереження за ними, а й під час безпосередніх дій з ними.

– маніпулює предметами та природними об'єктами; візуально, на дотик, нюх і смак визначає їхні властивості, порівнює їх та встановлює найпростіші причинно-наслідкові зв'язки; добирає та об'єднує предмети або їх частини відповідно до форми та величини; може зосереджено спостерігати за об'єктами пізнання, звертати увагу на зміни у природному та предметному середовищі, у настрої та емоціях членів родини [4].

Отже, сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприймання та формування уявлень про зовнішні властивості предметів і явищ: величину, форму, колір, положення в просторі, а також про запах, смак, звук тощо. Сенсорно-пізнавальні здібності пов'язані із сприйняттям дитиною предметів та їх ознак. Вони становлять основу розумового розвитку дитини. Сенсорно-пізнавальні здібності формуються у дошкільників з 3-го року життя. Засвоєння ними еталонів призводить до виникнення ідеальних зразків властивостей предмета, які позначаються словом. Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей, спрямований на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, служить основою пізнання світу, першим ступенем якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання в значній мірі залежить від рівня розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дитини 3-го року життя, тобто від того, наскільки абсолютно вона чує, бачить, відчуває оточуюче, пізнає навколишнє середовище.

1.2. Особливості сенсорно-пізнавального розвитку дітей 3-го року життя

Початковим етапом пізнання є відчуття та сприймання, його називають також сенсорно-перцептивною сферою особистості [57]. За допомогою чуттєвих органів дитина отримує інформацію про навколишнє середовище. Уточнимо поняття основних термінів, що стосуються розвитку сенсорно-пізнавальної сфери дітей 3-го року життя. **Відчуття і сприймання** відображають предмети та явища оточуючої дитину дійсності. Відчуття у дітей виникають завдяки окремим властивостям предметів, а саме: кольору, смаку, запаху, звуку, руху тощо. Сприймання залежить від мислення, мовлення, пам'яті та уявлення. За видами сприймання буває зоровим, слуховим, смаковим. Сприймання дозволяє нам отримати інформацію про зовнішні властивості предметів та явищ і за ними впізнаємо самі предмети та явища. Основними властивостями сприймання є предметність, осмисленість, контактність.

Під предметністю сприймання розуміється те, що враження, які дитина отримує із навколишнього оточення, вона відносить до певних предметів та явищ. З предметністю сприймання тісно пов'язана його осмисленість. Сприймаючи предмет, дитина використовує свій досвід: додаючи до отриманих вражень ті, що були отримані раніше, вона впізнає предмети, які стали джерелом вражень. Відносна незалежність сприймання властивостей предметів (форми, розміру, кольору) називається контактністю сприймання.

Основні властивості сприйняття дають різні результати в залежності від багатьох умов, особливо це стосується осмисленості. Пояснити це можна тим, що умови визначаються характером дій сприймання, а від особливості дій сприймання залежить його результат. Дія сприймання спрямована на рішення певних завдань. За допомогою сприйняття дитина звичайно розв'язує на встановлення зовнішніх властивостей предметів та явищ і їх впізнавання.

Сенсорно-пізнавальний розвиток у дітей відбувається у декілька етапів. На першому етапі (перший рік життя) дитина починає виявляти надзвичайну допитливість, активно вивчає все, що потрапляє у її поле зору та до її рук,

досліджує шляхом спроб і помилок. На другому етапі (другий рік життя) з'являється символічне мислення, в основі якого лежать відображувальні дії. Це дає змогу дитині на підставі збережених у пам'яті образів-символів предметів відобразити їх у потрібний момент. Дитина у своїх міркуваннях активно спирається на уявлення, що засвідчує початок наочно-образного мислення. Це уможлиблюється завдяки розвитку мовлення – дитина означає образи словами. Характерною особливістю цього етапу є поява у дитини центричного мовлення (дитина говорить без урахування зрозумілості свого мовлення для співрозмовника). Інтенсивно розвивається сприймання й пам'ять. Емоційна пам'ять довготривала – дитина довго не забуває те, що її вразило.

Пізнавальний інтерес дітей та їх активність виражається в у прояві емоційності під час розв'язання завдань, здивування, допитливості, постановці запитань тощо. У ранньому віці вдосконалюється вміння дитини пізнавати оточуючий світ та саму себе. Вона свідомо фіксує погляд, певний час може зацікавлено спостерігати за предметами, дорослими; звертати увагу на зміни в предметному середовищі. Але сприймання дитини залишається ще недосконалим: вона ще не може помітити всі ознаки предмета тому орієнтується на якусь одну. Ознаки предметів визначає візуально, на дотик, нюх або смак. У дитини проявляється дослідницька діяльність стосовно предметів, вона намагається порівняти їх між собою. Дитина добирає та об'єднує предмети або їх частини стосовно форми та величини; певно розташовує предмети у просторі. При порівнянні властивостей предметів, дитина користується властивостями одного для того, щоб визначити властивості інших, тобто дитина усвідомлює існування багатьох предметів, які мають однакові властивості. З цією метою дитина наслідує дорослого, запам'ятовує порядок виконання дій з предметами: самостійно, шляхом спроб і помилок, добирає та поєднує окремі частини предметів. У дитини розширюються інтереси: дитина спостерігає і досліджує незнайомі предмети в різних кімнатах і за їх межами. Образ об'єктів пізнання стає більш повним,

чітким, диференційованим, дитина починає орієнтуватися в основних властивостях предметів із її оточення та їх функціях.

На останньому, третьому етапі (третій рік життя), у дитини розширюється коло пізнавальних інтересів, вона хоче не тільки розглядати предмети, а й конструювати, досліджувати, експериментувати з ними, ознайомитися з величиною, формою, кольором, особливостями матеріалу тощо. Дитина 3-го року життя більш спостережлива та уважна, вона може тривалий час спостерігати за предметом, що її зацікавив. Увага дитини стає більш гнучкою і може переключатися зі спостереження на звертання дорослого. У дитини поліпшується здатність розрізняти предмети за кольором, може розрізняти їх за відтінками, колір у дитини входить до складу загальної характеристики об'єкту. Дитина пізнає лише ті предмети і об'єкти, з якими контактує під час ігрової діяльності вдома та в ЗДО. Образи об'єктів пізнання збагачуються, до них додається інформація, яку дитина отримує не лише за допомогою зорового і тактильного сприймання, а й за рахунок практичних дій з ними. Дитина вже здатна виокремити в об'єктах пізнання постійні ознаки, суттєві та несуттєві, звертає увагу на способи дії з ними.

З'ясуємо особливості сенсорно-пізнавального розвитку дітей 3-го року життя. Традиційно вважається, що сенсорно-пізнавальний розвиток дітей відбувається під час осмисленої практичної діяльності, наприклад, маніпулюванні предметами, які містять сенсорну інформацію. Користь маніпулювання у сенсорно-пізнавальному розвитку дитини не визнавали вчені, які вважали що даний процес повинен бути повністю спланованим та керованим. Так Л. Олійник [36] стверджувала, що маніпулювання шкідливо для розвитку дитини, а Р. Павелків проголошував, що дитині треба надавати уявлення про ситуацію та дії, які треба виконувати у «готовому» вигляді. На противагу цьому, Дж. та Е. Гібсон вважали, що роблячи помилки і виправляючи їх, дитина робить свої власні «відкриття», важливі не тільки для сенсорно-пізнавального, а й для її всебічного розвитку [5].

На сучасному етапі, українські науковці [25; 27; 39; 50] надають серйозне значення предметно-маніпуляційної діяльності для розвитку дитини. Зокрема, В. Купрієнко пояснює: «Важливо розвивати в цьому (ранньому) віці предметно-маніпулятивну діяльність, через неї допомагати пізнавати світ, розвивати свідомість і самосвідомість» [39]. Для здійснення сенсорного виховання Л. Венгер [8] пропонує ставити перед дітьми пізнавальні завдання на сприймання предметів та їх властивостей. Л. Столяренко стверджує, що доки дитина не зрозуміє завдання й не почне його виконувати, у неї не буде відбуватися розвиток сприймання властивостей і співвідношення предметів. Деякі вчені [44; 50; 58] вважають, що наступна стадія сенсорного розвитку дитини 3-го року – формування сенсорних еталонів, еталонних уявлень, коли дитина починає правильно співвідносити предмети за їх властивостями, не називаючи їх. Дитина співвідносить предмети за кольором, формою, розміром, керуючись правилом «такий – не такий», тобто вона діє шляхом спроб та помилок. Дорослий, помічаючи ці помилки, виправляє дитину доброзичливо, щоб не образилась. Вихователь повинний розуміти, що здатність співвідносити слова з предметом, поєднувати їх з уявленим предметом для дитини 3-го року життя складна розумова діяльність, яка поступово покращується внаслідок практичної діяльності. Дорослий супроводжує враження дитини називаючи властивості та співвідношення предметів, допомагає дитині встановити зв'язки між візуальним, аудіальним та кінестетичним каналами сприймання, викликати образ вказаної властивості в уяві дитини. Результативність рівня сформованості еталонних уявлень полягає, у кількісному збільшенні сенсорних еталонів (дитина ознайоmlена з кольором, формою, розміром, звучанням, смаком, дотиком, відстанню тощо), знайомстві з властивостями і співвідношеннями предметів, а також в здатності дитини за певний підмічати «тонкі» відмінні риси спостерігаємого об'єкту. Якщо дитина здатна добре розрізняти предмети, то на етапі вербалізації еталонних уявлень вона буде робити менше помилок як при співвідношенні предметів, так і при

озвучуванні їх властивостей. На цій стадії сприймання дитини стає усвідомленим та категоріальним за рахунок оволодіння мовою. Узагальнюючи вищезазначені погляди, можна зробити припущення, що когнітивна сфера дитини 3-го року життя формується під час ознайомлення її з сенсорними еталонами, ефективність формування якої залежить від взаємовідношень між педагогом та дітьми.

На послідовність і цілеспрямованість сенсорного розвитку дитини вказано у Базовому компоненті, в якому говориться, що для успішного формування еталонних уявлень у дітей, в кожній групі необхідно створити предметно-розвивальне середовище, яке потрібно наситити сенсорними матеріалами. Використовуючи предмети оточуючого довкілля в якості дидактичного супроводу сенсорного розвитку дитини, вихователь опосередковано накопичує сенсорний досвід кожної дитини. Використовуючи вікові особливості дітей 3-го року життя, а саме їх зацікавленість сенсорною інформацією, вихователь активізує їх сенсорну діяльність, що сприяє перетворенню сенсорної інформації, яка необхідна для розвитку кожної дитини, із «сенсорного шуму» в ту, яка цікавить дітей, привертає їх увагу. У дитини починається накопичення та усвідомлене сприймання інформації за порівняльним принципом «такий – не такий», у цьому випадку сенсорні дії перетворюються у сенсорну діяльність.

На цій стадії вихователь підтримує спонтанні прояви дітей; заохочує ініціативу та зусилля дитини, незважаючи на результат діяльності; проявляє високу мовленнєву активність під час ознайомлення дітей з властивостями і співвідношеннями предметів; він не вимагає від дитини повторення; надає дитині допомогу в разі необхідності; виправляє помилки без дорікання за них. Таким чином, саме дидактичне супроводження сенсорного розвитку дитини забезпечує і активний розвиток її сенсорної культури. Перейти від простого сприймання предметів до усвідомлення їх значення дитині 3-го року життя допомагає саме ігрова діяльність.

На думку В. Мухіної сенсорні еталони виникли в ході історичного розвитку людства; люди їх використовують в якості взірців, мірок, які допомагають встановлювати та позначати співвідношення, властивості предметів й відношення [33]. Діти починають засвоювати сенсорні еталони з ознайомлення з окремими геометричними фігурами й кольорами під час оволодіння певними видами продуктивної діяльності: малювання, ліплення, ігор тощо. Сам матеріал, з яким працює дитина під час малювання, конструювання, складання мозаїки, аплікації, містить необхідні взірці, тому дитину необов'язково спеціально навчати виділяти властивості, співвідносні загальноприйнятим еталонам. Наприклад, малюючи дитина користується фарбами різних кольорів; займаючись конструюванням, вона користується трикутниками, прямокутниками, квадратними елементами різних розмірів; у мозаїках, матеріалах для аплікацій в наявності різнокольорові кола, трикутники, квадратики. Коли дорослий допомагає дитині виконати малюнок, будівлю, він обов'язково називає основну форму фігури і її колір.

Для оволодіння загальноприйнятими еталонами у продуктивної діяльності необхідно створити певні умови. Коли перед дитиною ставлять завдання намалювати малюнок або сконструювати той чи інший предмет, вона співвідносить цей предмет з матеріалом, який у неї є. Дитина змушена декілька разів обстежувати матеріал, в наслідок чого запам'ятовуються кольори фарб, форми кубиків, елементи мозаїки. Якщо дітей спеціально не навчати, тоді вони звичайно застосовують лише деякі еталони, наприклад, форми кола і квадрата, червоний, жовтий, синій кольори, бо ці форми й кольори зустрічаються частіше за інших. Коли дитина добре засвоїть декілька еталонів, вона дуже чітко й точно сприймає властивості предметів, які співпадають з цими еталонами, але інші властивості предметів, еталони яких ще не засвоєні, вона сприймає неточно й помилково.

Важко діти засвоюють уявлення про величину предметів. Сприймання величин відбувається у дітей так: спочатку вони засвоюють уявлення величини між предметами. Ці відносини вихователь позначає словами, які

вказують на місце предмета серед інших предметів (найбільший, великий, маленький). Діти 3-го року життя уявляють відношення за величиною між двома одночасно сприйнятими предметами (більший, менший).

Більш складний етап сприймання – процес впізнавання, який тісно пов'язаний з пам'яттю, мовленням, мисленням. Необхідно, щоб сприймання дітей завжди було осмисленим. Під час предметної та ігрової діяльності дітей вихователю необхідно вчити їх співвідносити розміри предметів, визначати їх форму, колір, розташування у просторі. Для вдосконалення сприймання дітям корисно займатися малюванням, ліпленням, конструюванням, спортивними іграми та фізичними вправами, у процесі яких дитина навчається користуватись наочним взірцем і виконувати дію за інструкцією вихователя. На заняттях з розвитку сприймання необхідно запам'ятати, що воно формується лише у процесі осмислених дій з предметами.

Л. Олійник вважає, що для розвитку й вдосконалення сприймання сенсорних величин корисно використовувати спеціальні вправи. *Перша серія вправ містить завдання на складання предметів у «купки» з урахуванням величини та форми.* Всі вправи на впізнавання та співвідношення геометричних фігур – квадрата, кола, куба, сприяють розвитку у дитини просторової уяви, тренують зорову увагу тощо. Якщо дитини ще не має уявлення про форму предмета, то вправи слід починати з навчання розрізняти їх розміри (великий – маленький) [34].

Друга серія вправ розвиває диференційоване слухове сприймання та фонематичний слух. Дітям пропонують прослухати казку, проспівати пісеньку, прослухати музику, все це сприяє розвитку слухового сприймання та слухової уваги. Доцільно проводити з дітьми спеціальні заняття з розвитку фонематичного слуху. З цієї метою дитині пропонують вправи на розрізнення слів на слух. Спочатку добирають слова більш контрастні за звучанням, потім менш контрастні й нарешті, такі, що відрізняються за звучанням лише однією фонемою.

Третя серія вправ розвиває уяву дітей про колір, що відіграє важливу роль в їх естетичному вихованні. Уява про колір проводиться з дітьми поетапно.

Четверта серія вправ навчає дітей пізнавати геометричні фігури. Ці вправи сприяють розвитку зорової уваги та просторових уявлень. Дітей ознайомлюють з формою кулі, куба, кола та квадрата, навчають їх розпізнавати. Кількість геометричних фігур для розпізнавання збільшується. Найбільш ефективним буде формування зорово-тактильного сприймання, коли дитина спочатку пізнає геометричну фігуру на дотик, а потім її розглядає.

П'ятою серією вправ розвивають просторову уяву дітей. Звісно, що початкова уява про простір формується у дітей з розвитком їх можливості самостійно пересуватися, сприймати розташування частин свого тіла.

Отже, робота з ознайомлення дітей із властивостями предметів включає виокремлення кольору, форми, величини як особливих властивостей предметів, без них не можливо сформувавши про них повноцінні уявлення. На початковому етапі, коли діти ще не засвоїли загальноприйняті еталонні уявлення, вони співвідносять властивості предметів із засвоєними еталонами.

Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей необхідно проводити цілеспрямовано, поступово, а саме:

- на першому етапі у дітей формуються сенсорні еталони та стійкі, закріплені у мовленні уявлення про колір, геометричні фігури та співвідношення між величинами декількох предметів;

- на другому етапі з дітьми вивчають способи обстеження предметів, діти набувають уміння розрізняти їх форму, колір та розмір і виконувати складні окомірні дії;

- на третьому етапі здійснюється розвиток аналітичного сприймання: діти придбають уміння орієнтуватися в поєднанні кольорів, аналізувати форму предметів, виділяти деякі вимірювальні величини [24].

Тематичне планування матеріалу з сенсорного виховання проводиться протягом року, причому враховуються сезонні явища, а також воно узгоджується з програмою ознайомлення дітей з навколишнім. Важливий чинник у плануванні занять є ознайомлення дітей з кольором, формою, величиною предметів, яке відбувається послідовно, з поступовим ускладненням завдань: спочатку діти виконують вправи на групування однорідних предметів за різними сенсорними якістьми, співвідносять різнорідні предмети за величиною, формою, кольором, потім діти враховують ці ознаки і властивості у своєї повсякденній діяльності.

Вихователі планують сенсорне виховання у тісному взаємозв'язку з іншими видами робіт. Сенсорне виховання в сучасних закладах дошкільної освіти здійснюється на заняттях та міні-заняттях засобами дидактичних ігор та вправи, пошуково-дослідницької діяльності, спостереження та екскурсій, сюжетно-рольових ігор. Послідовно і відбувається і ознайомлення дітей з сенсорними властивостями предметів: спочатку дітей знайомлять з величиною і формою предметів, які вони можуть обстежити шляхом обмацування, а потім – з такою сенсорною властивістю як колір, де задіяне зорове сприймання. У планах також передбачається послідовне ознайомлення дітей спочатку з очевидними відмінними ознаками предметів (червоним – синім кольором, круглою – квадратною формою), а потім із більш близькими властивостями (жовтим – жовтогарячим кольором, круглою – овальною формою). Важливо враховувати в організації процесу навчання і принцип систематичності. Особливо потрібно приділяти увагу на повторюваність занять, так як діти 3-го року життя характеризується швидкими темпами розвитку. Заняття на повторення вивченого матеріалу повинно відрізнятися від основного заняття, так як звичайне повторювання тих самих завдань призводить до механічного запам'ятовування, поступальний розвиток розумової активності на заняттях не відбувається. Опановування новими орієнтовними діями призводить до того, що

сприймання стає детальніше, повніше та точніше. Дитина вже сприймає предмет за різними його властями [7].

Отже, визначаючи особливості сенсорно-пізнавального розвитку дітей 3-го року життя, слід виділити такі складники:

- складається новий тип зовнішніх орієнтувальних дій примірювання, а пізніше – зорове співвіднесення предметів за їхніми ознаками;

- з'являється уявлення про властивості предметів;

- засвоєння властивостей предметів визначається їхньою значимістю в практичній діяльності;

- розвиток фонематичного слуху, необхідного для спілкування з дорослим, має своїм наслідком сприйняття всіх звуків рідної мови;

- розширюється коло пізнавальних інтересів: дитину цікавить не лише, що розміщене в найближчому природному, предметному оточенні, а й поза ним;

- з'являється бажання не лише розглядати предмети, а й діяти з ними (конструювати, досліджувати, елементарно експериментувати, ознайомлюватися з величиною, формою, кольором, особливостями матеріалу тощо).

- сприймання стає більш диференційованим: поліпшується здатність розрізняти предмети за кольором, виникає вміння розрізняти за відтінками; дитина включає колір до складу комплексної характеристики об'єктів.

- пізнання світу обумовлюється колом об'єктів, з якими контактує дитина під час ігрової діяльності вдома та в дошкільному закладі. Образи набувають все більшої узагальненості, дитина починає виокремлювати постійні ознаки, суттєве й несуттєве в об'єктах пізнання, звертає увагу на їхні функції та способи дії з ними.

Дитина 3-го року життя відображає лише окремі властивості предметів, що мають істотне значення для безпосереднього рухового застосування (деякі якості, форми, величину предметів, відстань тощо).

Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя здійснюється у дидактичних іграх і вправах, під час яких діти ознайомлюються з геометричними фігурами, формою, кольором, розміром, властивостями матеріалів тощо.

1.3. Вплив дидактичної гри на сенсорно-пізнавальний розвиток дітей 3-го року життя

Гра – це особлива діяльність, яка розквітає в дитячі роки і супроводжує людину протягом всього її життя [40]. Ігрова діяльність є провідною діяльністю у дітей 3-го року життя, це така діяльність, яка впливає на найголовніші зміни у психіці дитини і всередині якої розвиваються психічні процеси, завдяки яким відбувається перехід дитини до нового, вищого ступеня її розвитку. *Дидактичні ігри спрямовані на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до всього нового, удосконалення пізнавальних умінь і навичок* [54].

Особливості дидактичних ігор та їх вплив на розвиток дитини привертали увагу Є. Тихеєвої (ігри з дидактичною лялькою, іншими іграшками, з предметами побуту, природним матеріалом, ігри для мовленнєвого розвитку), Ф. Блехера (ігри для математичного розвитку), Л. Венгера (дидактичні ігри і вправи для сенсорного розвитку), А. Бондаренко (роль словесних дидактичних ігор у розвитку самостійності й активності мислення дитини) [30].

Класифікація дидактичних ігор дає можливість виявити їх сутнісні особливості, завдяки яким забезпечується певний навчально-виховний ефект. Дидактичні ігри класифікують за навчальним змістом, ігровими діями і правилами, організацією і взаємовідносинами між дітьми, роллю вихователя тощо. Наступна класифікація відповідає змісту навчання і виховання: дидактичні ігри для сенсорного виховання; ігри, що спрямовані на ознайомлення дітей з оточуючими предметами і явищами дійсності, на

формування елементарних математичних уявлень, на мовленнєвий розвиток тощо.

Дітям 3-го року життя найбільш відповідає класифікація дидактичних ігор за видом матеріалу:

1. Ігри з предметами. Такі ігри використовують дидактичні іграшки (мозаїку, кубики), реальні предмети, різноманітний природний матеріал (листя, плоди, насіння). Ці ігри поширені в народній педагогіці, яка створила сюжетні (ляльки, предмети побуту, овочі тощо) і безсюжетні (кулі, циліндри, пірамідки тощо) дидактичні матеріали. Використання сюжетних дидактичних іграшок має багато спільного із сюжетно-рольовими іграми. Безсюжетні іграшки закріплюють знання дітей про властивості та якості предметів (розмір, кількість, колір, форму). Народні дидактичні іграшки дозволяють здійснювати дітям самоконтроль, тобто матрешка, пірамідка, грибок не закриються, якщо їх частини дитина підбрала неправильно. Виконуючи ігрові дії роз'єднання, з'єднання, зняття, нанизування за певними правилами дитина навчається розв'язувати дидактичне завдання. Граючи з предметами та іграшками дитина ознайомлюється з їх властивостями та ознаками, порівнює, класифікує їх. З часом ігрова діяльність дітей ускладнюється, вони починають об'єднувати предмети за однією ознакою (кольором, формою, призначенням), тобто здійснюється розвиток логічного мислення. Дітям більше подобаються завдання, які потребують усвідомленого запам'ятовування кількості та розташування предметів, пропонують знайти відсутню іграшку тощо. Ці дидактичні ігри збагачують знання дітей про матеріал, з якого виготовлені іграшки, про предмети домашнього вжитку, які необхідні людям. Ігри з природним матеріалом можна організовувати як на занятті, так і під час прогулянки. Вони закріплюють знання дітей про природу, сприяють формуванню і розвитку мислительних процесів у дітей (аналізу, синтезу, класифікації), вихованню дбайливого ставлення до природи.

2. Настільно-друковані ігри передбачають дії не з предметами, а з їх зображеннями. Звичайно вони зорієнтовані на розв'язання ігрових завдань,

які пов'язані з добором картинок за схожістю (деякі види лото, парні картинки), карток-картинок під час чергового ходу (доміно), складанням цілого з частин (розрізні картинки, кубики) тощо. У цих іграх діти уточнюють свої уявлення, систематизують знання про навколишній світ, у них розвиваються розумові процеси та операції, просторова орієнтація, кмітливість, увага, формуються організаторські вміння.

3. Словесні ігри є найскладнішими, оскільки змушують дітей оперувати уявленнями, мислити про речі, з якими на той час вони не діють, використовувати набуті знання у нових ситуаціях і зв'язках. У дітей 3-го року життя ці ігри розвивають мовлення, уточнюють і закріплюють словниковий запас, формують вміння рахувати, орієнтуватися у просторі. Діти описують предмети, відгадують їх за описом, за ознаками відмінності та схожості.

Класифікація ігор за матеріалом спрямована на навчання дітей, на активізацію їх пізнавальної діяльності.

За характером ігрових дій дидактичні ігри (В. Аванесова) поділила на:

– ігри-доручення, які ґрунтуються на інтересі дітей до дій з іграшками і предметами: підбирати, складати, роз'єднувати, з'єднувати, нанизувати тощо;

– ігри з відшукуванням предметів. Особливістю яких є несподівана поява і зникнення предметів;

– ігри з відгадуванням загадок, в яких відбувається з'ясування невідомого: «Впізнай», «Відгадай», «Що змінилось?»;

– сюжетно-рольові дидактичні ігри, в яких передбачені ігрові дії на відображення різних життєвих ситуацій, виконання ролей покупця, продавця, вовка, гусей тощо;

– ігри у фанти або в заборонений «штрафний» предмет (картинку), які пов'язані з цікавими для дітей ігровими моментами: скинути картку, утриматися, не сказати забороненого слова тощо.

Дидактична гра розвивається за своїми законами, кожному віку відповідає певний етап гри. Дидактична гра піднімає дитину на новий щабель усвідомлення світу предметів, світу людських відносин. Успішне проведення гри залежить від того, наскільки вихователь вірно орієнтується в психологічному змісті гри на кожному етапі її розвитку. Вихователь, керуючи грою дітей 3-го року життя, використовує методи, які сприяють розвитку мислення, мовлення, самостійності та творчості дитини. Найбільший психічний розвиток дитини відбувається у самостійній ігровій діяльності. У цьому полягає її педагогічна цінність.

Гра – є особливим видом діяльності дитини, вона завжди носить творчий характер. Дитину приваблює в дидактичній грі не навчальний характер, а можливість проявити активність, виконати ігрову дію, домогтися результату, виграти. Можливість навчати дітей за допомогою активної, цікавої для них діяльності – відмінна особливість дидактичних ігор. Дидактичні ігри, що проводяться повсякденному житті є їх складовою частиною, навчають і закріплюють знання в ігровій формі.

У процесі ознайомлення дітей з сенсорними еталонами дидактичній грі належить провідне місце, так як на 3-му році життя дитина ще не готова до засвоєння сенсорних еталонів; у неї ще тільки починають накопичуватися уявлення про величину, форму, колір та інші властивості предметів, а дидактична гра через ігрові ситуації сприяє нагромадженню цих уявлень. Завдяки зацікавленості дітей у розвитку сюжету співпереживання його героям, діти в активній пізнавальній діяльності освоюють прийоми групування і класифікації, явища відносин і залежностей між предметами за їх розміром, формою, кольором, розташуванням у просторі, визначають послідовність і результативність своїх дій, пізнають зачатки логіки.

Під час сенсорних дидактичних ігор та вправ дитина вчиться пізнавати навколишній світ. Важливо навчити дітей дивитись, слухати, обстежувати з задоволенням, помічати незвичне, значиме, цікаве. У стані емоційного піднесення, радісного переживання у дітей загострюються відчуття та

сприймання. З сприймання предметів та явищ навколишньої дійсності починається пізнання, розвивається здатність порівнювати, узагальнювати, об'єднувати, відрізняти. Під час пізнання світу дитина прагне його зберегти, вдосконалити, примножити.

Не можна недооцінювати вплив сенсорних вправ на фізичне та психічне здоров'я дитини. Під час адаптаційного періоду дитина не цікавиться новим оточенням, іграшками. Її нервова система перебуває в стані збудження, або гальмування. У цей період діти можуть мати поганий сон, апетит, втрачати навички самообслуговування. Важливу роль відводиться педагогу, який має викликати у дитини позитивні емоції, зацікавленість до нових умов та об'єктів спілкування. На допомогу приходять сенсорні, пальчикові ігри та ігри-забави. Доведено, що діти, які займаються сенсорними іграми мають міцний сон, тому, що маніпуляції з дрібними предметами та іграшками здійснюють масаж кисті рук, на якій знаходяться біологічно активні точки. Такий самомасаж позитивно впливає на нервову систему, розслабляє та заспокоює її. Також вони вміють самотійно гратись, здатні зосереджуватись, зацікавлено обстежувати та розглядати іграшки, тому в цей період особлива увага надається розвитку тактильних відчуттів, що здійснюються під час сенсорних ігор. Дитина з розвиненою моторикою рук має добре сформовану мову. Вправи та маніпуляції з пальчиками посилають нервові імпульси до кори головного мозку, цим самим активізують мовлення та стимулюють роботу внутрішніх органів. Сучасні батьки приділяють недостатньо часу пальчиковим та сенсорним іграм, тому все більше дітей мають логопедичні вади. Така взаємозалежність була відома ще нашим предкам, вони вміло використовували пальчикові ігри разом з словесним супроводом (утішками, забавками).

Під час ознайомлення дитини з явищами та предметами доцільно включати якомога більше аналізаторів. Пізнання навколишнього світу дітьми 3-го року життя найефективніше здійснюється завдяки сенсорним заняттям у формі організованих дидактичних ігор. Педагог

ставити перед дітьми завдання в ігровій формі. Протягом усього заняття дотримується певний сюжет. Успішність проведення занять залежить від готовності дітей діяти відповідно вказівки та поставлених завдань. Такі вміння дітей розвиваються під час сенсорних ігор, вправ, що проводяться індивідуально чи з підгрупою дітей.

У організації дидактичних сенсорних ігор дотримуються таких правил: створення позитивної атмосфери; використання зацікавлюючого моменту; розміщення дорослого на рівні та навпроти дитини; здійснення дзеркального показу; підготовка пальчиків до виконання завдання (масаж, самомасаж, пальчикові ігри); здійснення показу та пояснення з одночасним виконанням «дорослий – дитина»; стимулювання, заохочення, схвалення [2].

Етапи проведення дидактичної гри для сенсорного розвитку:

1. Демонстрація дитині матеріалів до гри (кільця, кружечки, кубики, стрічки...), можливість їх роздивитись, обстежити, погратись.
2. Виконання завдання дорослим з чітким поясненням.
3. Пропозиція виконати певне завдання малюкові (відкрити відерце, нанизати на стержень кільця...).
4. Допомога дорослого м'якими рухами, направлення руки дитини, якщо дитині важко впоратись з завданням.
5. Виконання завдання дорослого разом з дитиною.
6. Багаторазове самостійне повторення дії дитиною.

Дидактичні ігри та вправи для дітей 3-го року життя проводяться послідовно, систематично. Важливо тільки розмежовувати завдання, що передбачають роботу з різними властивостями предметів. В іншому випадку існує небезпека фіксувати увагу дітей на виділення однієї з властивостей на шкоду іншим.

Основна особливість дидактичних ігор – навчальна. Об'єднання в дидактичних іграх навчальної мети, наявність готового змісту і правил, дає можливість вихователю більш планомірно використовувати ці ігри для розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей. Так, вправи на дрібну моторику

для дитини – відмінна методика розвитку дрібної моторики. Вони розвивають сенсоромоторну координацію, дрібну моторику рук; розвивають просторове орієнтування, сприяють розумінню понять «вгорі», «внизу», «справа», «ліворуч», формують навички шнурування (зав'язування шнурка на бант); сприяють розвитку мови; розвивають творчі здібності. В іграх із шнуруванням також розвивається окомір, увага, відбувається зміцнення пальців і усієї кисті руки (дрібна моторика), а це у свою чергу впливає на формування головного мозку і становлення мови. А також, що не мало важливо, ігри-шнурування Монтесорі побічно готують руку до письма і розвивають окомір.

Охарактеризуємо дидактичні ігри, що сприяють розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей. У дошкільній педагогіці дидактичні ігри також поділяють відповідно різноманітних особливостей та характерних рис. У різних збірниках зазначено більше 500 дидактичних ігор, але чітка класифікація ігор за видами відсутня. Серед основних характеристик, які виступають основою поділу дидактичних ігор є розрізнення ігор за видом матеріалу, за навчальним змістом, ігровими правилами, організацією і стосунками дітей, роллю вихователя тощо. І. Светлова стверджувала, що вихователь в групі 3-го року життя вчить дітей правильно користуватися предметами, розширює їхні знання про окремі властивості, розвиває точність сприймання не тільки на заняттях, але й у процесі ігрової діяльності [47].

Ігри з дидактичними матеріалами є основним засобом навчання і виховання, за допомогою яких вихователь готує дитину правильно сприймати об'єкти і явища навколишнього світу.

Як ігровий метод навчання дидактична гра постає у двох видах:

1) власне дидактична гра (ґрунтується на автодидактизмі (самонавчанні) та самоорганізації дітей);

2) гра-заняття (гра-вправа) (провідна роль у ній належить вихователю, який є її організатором). У гри-занятті діти засвоюють доступні знання, у них виробляються необхідні вміння, удосконалюються психічні процеси

(сприймання, уява, мислення, мовлення). Ефективне опанування знань і умінь відбувається в практичній діяльності за активізації мимовільної уваги і запам'ятовування.

У дидактичній грі як формі навчання взаємодіють навчальна (пізнавальна) та ігрова (цікава) сторони. Відповідно до цього вихователь одночасно навчає дітей і бере участь у грі, а діти граючись навчаються. Здатність дидактичної гри навчати і розвивати дитину через ігровий задум, дії і правила О. Усова визначає як «автодидактизм».

Пізнавальний зміст навчання виявляється в його дидактичних завданнях, які педагог ставить перед дошкільниками не прямо, а пов'язує їх з ігровими завданнями та ігровою дією. Дидактична мета, прихована в ігровому завданні, стає непомітною для дитини, засвоєння пізнавального змісту відбувається не навмисне, а під час цікавих ігрових дій (приховування і пошуку, загадування і відгадування, елементів змагання у досягненні ігрового результату тощо).

Основним стимулом, мотивом виконання дидактичного завдання є не пряма вказівка вихователя чи бажання дітей чогось навчитися, а природне прагнення до гри, бажання досягти ігрової мети, виграти. Саме це спонукає дітей 3-го року життя до розумової активності, якої вимагають умови і правила гри (краще сприймати об'єкти і явища навколишнього світу, уважніше вслуховуватися, швидше орієнтуватися на потрібну властивість, підбирати і групувати предмети тощо).

Дидактична гра як самостійна ігрова діяльність можлива лише за доступності дидактичних завдань для сприйняття дітьми, наявності у них інтересу до гри, засвоєння ними правил та ігрових дій, які, у свою чергу, залежать від рівня ігрового досвіду. Такими є передумови використання дошкільниками набутих знань про предмети і явища навколишнього світу.

Для того щоб дидактичні ігри стимулювали різнобічну діяльність і задовольняли інтереси дітей, вихователь повинен добирати їх відповідно до комплексної програми розвитку, навчання і виховання дітей 3-го року життя

«Соняшник», враховуючи пізнавальний зміст, ступінь складності ігрових завдань і дій [22]. Творче ставлення педагога до справи є передумовою постійного і поступового ускладнення, розширення варіативності ігор. Якщо у дітей згасає інтерес до гри, вихователь вносить нові елементи гри, активізує пізнавальну діяльність всіх учасників гри.

Постійний розвиток самостійних дидактичних ігор неможливий без наявності достатньої кількості ігрового матеріалу. У групі мають бути різних розмірів ляльки з комплектами одягу, посуд, меблі, транспорт, м'які іграшки (тварини, птахи, комахи), настільно-друковані ігри (лото, доміно, шашки, шахи), дидактичні іграшки (матрешки, кубики, пірамідки тощо), набори з природного матеріалу, картинки про природу, життя сім'ї, діяльність людей, предмети домашнього вжитку тощо.

Дидактична гра збагачує чуттєвий досвід дитини, забезпечує розвиток сприймання. Наприклад, розбираючи і збираючи пірамідку, підбираючи парні картинки, малюк вчиться розрізняти і називати ознаки (розмір, форму, колір та ін.) предметів. Розвиток сенсорних здібностей у дидактичній грі відбувається разом із розвитком логічного мислення і вміння виражати думки словами, адже для розв'язання ігрового завдання дитині доводиться знаходити характерні ознаки предметів і явищ, порівнювати, групувати, класифікувати їх, робити висновки, узагальнення. Виконання цікавих ігрових дій і правил сприяє розвитку спостережливості, довільної уваги, швидкого і тривкого запам'ятовування.

Ігри з дидактичними іграшками, природним матеріалом, картинками сприяють естетичному розвитку, оскільки, навчившись розрізняти кольори і форми, дитина починає помічати, оцінювати їх. Цікава дидактична гра викликає позитивні емоції, поліпшує самопочуття. В ній зміцнюються м'язи рук, що сприяє підготовці дітей до письма, образотворчої діяльності тощо.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє дійти висновку, що ефективна реалізація сенсорного виховання дітей 3-го року життя та формування сенсорних еталонів можлива за умови насичення

предметно-розвивального оточуючого середовища дитини ігровими засобами, зокрема дидактичними іграми.

Висновки до 1 розділу

Теоретичний та методичний аналіз літературних джерел з питання сенсорного розвитку дітей 3-го року життя дозволяє зробити такі висновки:

1. Розкрита сутність сенсорного розвитку дитини: сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприймання та формування уявлень про зовнішні властивості предметів і явищ: величину, форму, колір, положення в просторі, а також про запах, смак, звук тощо.

2. З'ясовано значення сенсорного розвитку для дитини: сенсорно-пізнавальні здібності становлять основу розумового розвитку дитини. Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей, спрямований на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, служить основою пізнання світу, першим ступенем якого є чуттєвий досвід.

3. Виявлені особливості сенсорного розвитку: дитина 3-го року життя відображає лише окремі властивості предметів, що мають істотне значення для безпосереднього рухового застосування (деякі якості й матеріал, форми, величину, колір предметів тощо).

4. Простежено вплив дидактичної гри на сенсорно-пізнавальний розвиток дітей 3-го року життя: розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя здійснюється у дидактичних іграх і вправах, під час яких діти ознайомлюються з геометричними фігурами, формою, кольором, розміром, властивостями матеріалів тощо.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ СЕНСОРНО- ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ 3-ГО РОКУ ЖИТТЯ

2.1. Визначення критеріїв, показників, рівнів розвитку сенсорно- пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя

З метою вивчення сенсорно-пізнавального розвитку дітей 3-го року життя було проведено дослідження на базі Конотопського ЗДО «Сонечко», в експерименті взяло участь 40 дітей. Кількість дітей у експериментальній групі далі (ЕГ) становила 20 осіб, у контрольній групі (КГ) – 20 осіб (Додаток А). Експериментальна робота тривала з вересня 2020 року по травень 2021 року й проводилася без порушення режиму дня дітей та розпорядку роботи закладу дошкільної освіти.

Дослідження проводилось у три послідовні та взаємопов'язані етапи.

На констатувальному етапі було визначено стан сформованості у дітей сенсорно-пізнавальних здібностей. Вивчивши особливості і зміст роботи з формування сенсорно-пізнавального розвитку в ранньому віці були запропоновані діагностичні методики. Ми використали методику Е. Пилюгіної, яка заснована на завданнях різного типу діяльності дітей 3-го року життя, а саме ми використовували червоний, жовтий, зелений кольори. Завдання різного типу діяльності: угруповання предметів; вибір за зразком; елементарні конструктивні дії. Запропонували такі завдання:

Завдання 1: Ми запропонували дітям дві смужки гладкого картону 4x18 см червоного і синього кольору і 6 кілець (3 червоних і 3 синіх). Дітям потрібно було покласти кола на «доріжку» так, щоб вони «сховалися».

Завдання 2: Ми показали дітям 5 брусків, складених «башточкою» (накладених один на інший), одного кольору: червоного або синього. Потім дитині дали 5 брусків червоного та 5 брусків синього, перемішаних довільно, і запропонували їй зробити «башту» такого ж кольору, як у дорослого. Якщо

дитина не могла відібрати предмети відповідного кольору і розмістити їх в заданому порядку, то ми показували їй виконання завдання.

Завдання 3: Ми дали дітям червоний і синій бруски. Спочатку дитині запропонували зробити вибір за зразком. При цьому ми вводили слова-назви кольору. Показуючи червоний брусок, пояснювали: «Це червоний», – потім давали синій брусок і теж пояснювали: «Це синій». Після того як дитина розглянула предмети, назви повторювалися ще раз. Далі при наявності наочного і словесного зразка дитина знаходила такий же брусок і віддавала його нам.

Завдання 4: Ми показували дитині жовтий брусок і казали, що це лисичка; при показі червоного бруска пояснювали дітям, що це білочка. Потім показували дитині жовтий чи червоний брусок і пропонували знайти таку ж «лисичку» або «білочку» у себе. Вибір за зразком надавався дітям по 4 рази.

Для запобігання вироблення реакції на певне місце розташування предмета ми звертали увагу на те, щоб предмети одного кольору лежали в різних місцях; якщо при першому виконанні завдання червоний брусок лежав праворуч, то при повторному виконанні він повинен був знаходитися ліворуч. Завдання вважалось виконаним, якщо дитина у всіх 4 випадках вирішувала його вірно.

Якщо вона 1 раз помилялась і 3 рази давала правильні відповіді, їй знову надавалася можливість виконати завдання 4 рази. Якщо при повторному виконанні завдання дитиною допускалася одна чи більше помилок, результат вважався негативним.

Наступні завдання припускали елементарні конструктивні дії.

Завдання 5: Дитині пропонували побудувати башточку з двох кубиків, відповідно за зразком. Завдання давалося 4 рази, щоразу за новим зразком (одному з двох можливих). При розміщенні матеріалу ми прагнули попередити можливість випадкового правильного рішення завдання, розміщуючи той предмет, який повинен лежати знизу, далі від дитини.

Завдання 6: полягало у чергуванні об'єктів за кольором. Ми розміщували 2 зелених і 2 червоних бруска «доріжкою», чергуючи їх за кольором: червоний, жовтий, червоний, синій. Увага дитини фіксувалася на колір предметів. Взявши руку дитини ми доторкалися нею до брусків, примовляючи: «Один, другий, один, інший». Різниця в кольорі підкреслювалася інтонаційно. Потім дитині давали 2 червоних і 2 синіх бруска і пропонували зробити таку ж «доріжку». Завдання діти повторювали 4 рази і вважалось виконаним в тому випадку, якщо дитина, хоча б один раз розміщувала предмети правильно.

Для оцінювання результатів виконання завдань були визначені **показники і рівні** сенсорного розвитку дітей 3-го року життя.

Високий рівень (3 бали) – характеризується тим, що дитина виконує завдання правильно, тобто завдання поставлене дорослим вирішується їм успішно, самостійно; допомога дорослого мінімальна.

Середній рівень (2 бали) – передбачає також позитивне рішення дитиною поставленої дорослим завдання; дитина робить менш 2 помилок і справляється із завданням самостійно; пояснення дорослого носять спрямований характер.

Низький рівень (1 бал) – характеризується пасивною поведінкою дитини при вирішенні завдання; при повторному поясненні дорослим завдання дитина допускає більш 3-х помилок, вона «втрачає» завдання і переходить до простого маніпулювання предметами.

Результати виконання завдань і рівні сенсорного розвитку дітей (ЕГ) занесені до таблиці 2.1.1 подані у (Додатку Б)

Проаналізуємо результати виконання завдань. З першим завданням самостійно справилася 9 дітей ЕГ, що у відсотках складає $9 \cdot 100 / 20 = 45\%$, 5 дітей ($5 \cdot 100 / 20 = 25\%$) при виконанні завдання допустили помилки, які самостійно виправили. 6 дітей ($6 \cdot 100 / 20 = 30\%$) потребували значної нашої допомоги. Діти робили декілька спроб, щоб скрити доріжку.

Побудували вежу заданого кольору з першого разу вдалося 4 дітям ($4 \cdot 100 / 20 = 20\%$), 8 дітей ($8 \cdot 100 / 20 = 40\%$) виконали завдання з другого разу, 7 дітей ($7 \cdot 100 / 20 = 35\%$) потребували допомоги дорослого для виконання завдання – діти не змогли самостійно розташувати предмети у заданому порядку. З таким же результатом діти виконали 4 та 5 завдання. Останнє завдання самостійно виконали 12 дітей ($12 \cdot 100 / 20 = 60\%$), решта 8 дітей ($8 \cdot 100 / 20 = 40\%$) потребували допомоги дорослого.

Графічне зображення рівня сенсорного розвитку дітей 3-го року життя подані у вигляді діаграми (рис. 2.1.1).

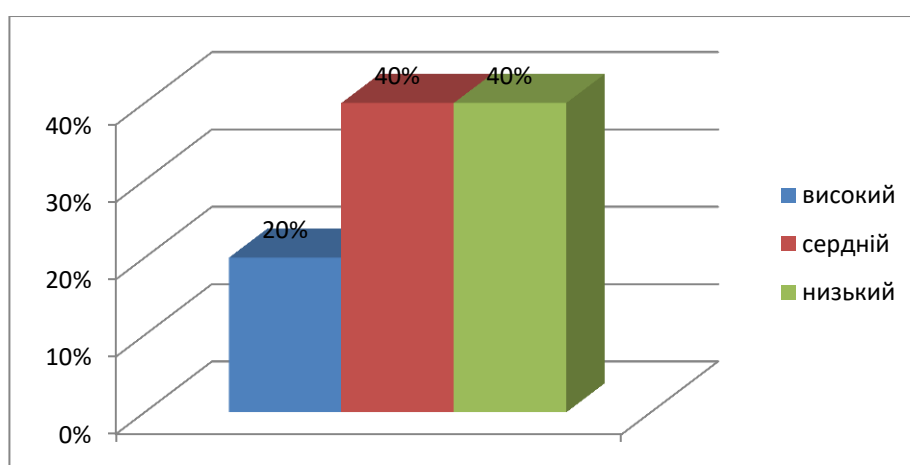

Рис. 2.1.1. Рівні сенсорного розвитку дітей ЕГ (констатувальний етап)

Високий рівень сенсорного розвитку був виявлений у 4 дітей : Тимофій Б., Роман В., Аліса К., Аріна К. Завдання, поставлене дорослим вирішувалося успішно, самостійно. До виконання завдання діти поставилися з великим інтересом.

Середнього рівня сенсорного розвитку досягло 8 дітей:

Ваня Г., Мілана З., Нікіта І., Богдана К., Ростислав К., Ілона П., Іра Т., Аделіна О. Діти в основному справлялися із завданнями самостійно, але робили помилки. Була потрібна допомога педагога спрямовуючого характеру.

8 дітей знаходяться на низькому рівні сенсорного розвитку: Макар Г., Єгор Д., Інна К., Міраббела Г., Святослав П., Валерія П., Максим Ю., Матвій Т. Ці діти ніяк не вирішували поставлені завдання, допускали багато

помилки і переходили до елементарної гри з предметами. Наприклад, Макар Г., Святослав П. приступивши до виконання завдання стали грати з предметами, на запитання вихователя: «Що трапилося? Чому ви так робите?», вони відповіли: «Ми хочемо грати».

Отже, результати дослідження виявили, що рівень сенсорного розвитку дітей ЕГ знаходиться на середньому та низькому рівні.

Результати дослідження, проведеного з дітьми КГ подані у таблиці 2.1.2. (Додаток В).

Аналіз даних таблиці 2.1.2. свідчить про те, що з першим завданням самостійно справилася 3 дітей КГ, що у відсотках складає $3 \cdot 100 / 20 = 15\%$, 11 дітей ($11 \cdot 100 / 20 = 55\%$) при виконанні завдання допустили помилки, які самостійно виправили. 6 дітей ($6 \cdot 100 / 20 = 30\%$) не змогли ні самостійно, ні з допомогою дорослого виконати поставлені завдання. Діти робили декілька спроб, щоб скрити доріжку.

Побудували вежу завданого кольору з першого разу вдалося 3 дітям ($3 \cdot 100 / 20 = 15\%$), 9 дітей ($9 \cdot 100 / 20 = 45\%$) виконали завдання з другого разу, 8 дітей ($8 \cdot 100 / 20 = 40\%$) потребували допомоги дорослого для виконання завдання – діти не змогли самостійно розташувати предмети у заданому порядку. Приблизно з таким же результатом діти виконали останні 3 завдання. Головною причиною невиконання завдань була їх неуважність. Діти відволікалися від виконання завдань, переключалися на гру.

Високий рівень сенсорного розвитку був виявлений у 4 дітей : Андрій Д., Емілій Є., Артема М., Софії О. Діти успішно виконали поставлені завдання, допомога дорослого біла мінімальна, у вигляді нагадування. До виконання завдань діти поставилися з живим інтересом.

Середній рівень сенсорного розвитку виявлений у 9 дітей: Майя А., Міши Г., Мурат З., Тимура З., Аліни О., Вікторії Т., Соломії Ш., Кирила Щ., Аміні Ю. Діти в основному справлялися із завданнями самостійно, але робили помилки, які швидко виправляли самостійно. Решта 7 дітей показали низький рівень сенсорного розвитку: Доріана К., Анастасія О., Вадим П.,

Антон Р., Богдан Т., Яна Т. Ці діти під час виконання завдання зробили багато помилок: вони не змогли побудувати башту за зразком (неправильно розташовували предмети червоного і жовтого кольору, не змогли зробити доріжку, знайти у себе «білочку»). Діти часто відволікалися, були неуважні.

Графічне зображення рівня сенсорно-пізнавального розвитку за виконанням 6 завдань дітьми КГ подані у вигляді діаграми (рис. 2.1.2).

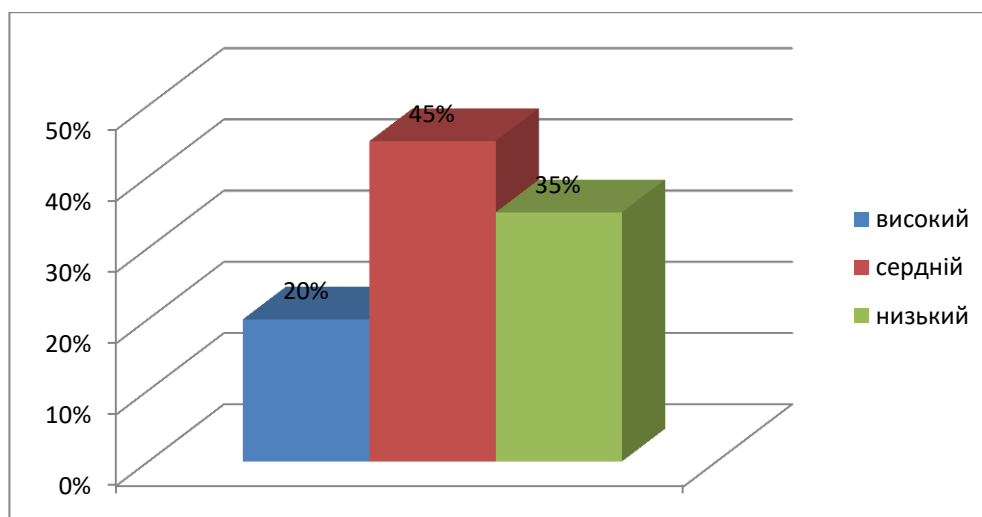

Рис. 2.1. 2. Рівні сенсорно-пізнавального розвитку дітей КГ
(констатувальний етап)

Дані діаграми свідчать про те, що рівень сенсорно-пізнавального розвитку дітей КГ на констатувальному етапі дослідження знаходиться на середньому рівні. Відсоток дітей з низьким рівнем розвитку становить – 35%.

Отже, результати дослідження виявили, що рівень сенсорно-пізнавального розвитку дітей ЕГ та КГ знаходиться на середньому та низькому рівнях. Це дає підстави для проведення формувального етапу дослідження.

До початку роботи з дітьми ЕГ ми провели анкетування батьків з метою виявлення їх обізнаності щодо сенсорно-пізнавального розвитку їх дітей. (Додаток Д)

Проаналізуємо відповіді батьків. На перше запитання «У Вашому розумінні, сенсорика це – » 8 батьків ($8 \cdot 100 / 20 = 40\%$) дало повну правильну

відповідь, 7 батьків ($7 \cdot 100 / 20 = 35\%$) дали неповну відповідь (не включено у відповідь удосконалення звукового аналізу мови, формування музичного слуху, розвиток м'язово-суглобової чутливості). Решта батьків (25%) взагалі не дали відповідь.

На друге запитання «Які улюблені іграшки Вашої дитини» отримані такі відповіді:

- машинки (ляльки) – 50%;
- конструктори – 20%;
- розвивальні ігри – 30%.

Тобто, у 50% дітей улюбленою іграшкою є машинки для хлопчиків та ляльки для дівчаток. Конструкторською діяльністю вдома подобається займатися лише 20% дітей.

Із наступного запитання ми з'ясували, що 30% дітей відвідують гуртки з малювання, 20% батьків лише планують водити своїх дітей у гуртки, але ще не визначили в які саме.

Основну роль у розвитку у дитини сенсорної культури 40% батьків покладають на бабусь, 35% – займаються самі, 25% батьків – покладають це на дошкільний заклад. Із відповіді на дане питання можна зробити висновок, що зв'язок вихователів і батьків знаходиться на низькому рівні.

Наступним запитанням ми з'ясували, що 60% батьків вважають, що сенсорно-пізнавальні здібності треба розвивати, 40% батьків вважають, що ці здібності розвиваються самостійно.

35% батьків спільний час із дитиною проводять в іграх, 40% – читають казки, 25% – вмикають телевізор для перегляду мультфільмів.

45% батьків вважають, що у ЗДО їх дитина повинна усебічно розвиватися, 20% – спілкуватися з однолітками, 25% – гарно харчуватися, 10% – отримувати певні знання.

100% батьків очікують, що їх дитина виросте всебічно розвинутою, толерантною особистістю.

Отже, анкетування батьків показало, що в основному батьки правильно розуміють суть сенсорно-пізнавального розвитку, займаються вдома, очікують певної роботи з розвитку з боку ЗДО

Далі, ми провели бесіду з вихователями групи (Додаток Е). Із бесіди ми з'ясували, що вихователі правильно розуміють поняття «сенсорно-пізнавальний розвиток», розуміють його роль у всебічному розвитку особистості дитини. Робота з сенсорно-пізнавального розвитку включена у плани роботи.

2.2. Проведення роботи з розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри

Для більш ефективного розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей ми спланували процес їх навчання. Нами були заплановані заняття з ознайомлення дітей з величиною, формою, кольором предметів. При плануванні занять ми врахували вік дітей, рівень їх розвитку. Ми намагалися заняття з сенсорно-пізнавального розвитку проводити на належному естетичному рівні, який залежав від якості підбору та приготування дидактичного матеріалу (Додаток Н).

У організації процесу навчання ми врахували і принцип систематичності. Так, для дітей 3-го року життя заняття з сенсорного виховання проводилося 1 раз на 2 тижні. З огляду на те, що між заняттями був великий інтервал, а він небажаний, ми закріплювали отримані знання, уміння у самостійній діяльності і частково на заняттях, спрямованих на оволодіння дітьми дій з предметами, на заняттях з образотворчої діяльності.

Спочатку дітям давали завдання на угруповання предметів. Цьому присвятили ряд занять на різному матеріалі з поступовим наростанням розмаїття. Діти групували предмети за величиною, потім за формою і, нарешті, за кольором. Таким чином, діти спочатку здійснювали угруповання предметів з різко різними сенсорними властивостями (форми або кольору),

потім з більш близькими. На одному занятті діти групували предмети круглої і квадратної форми; на наступному вони оперували з предметами круглої і овальної форми, але при цьому зберігався колір, величина, фактура предметів, тобто задана сенсорна властивість виступала на даному занятті єдино новою.

Так, при угрупованні предметів за величиною дитині пропонували:

1. подивися уважно на предмет, який розташований перед тобою;
2. подивися на два предмети, покладені в різні сторони: спочатку на один, потім на іншій;
3. знову подивися на свій предмет; знайди очима, де у мене лежить такий же;
4. покажи його мені;
5. поклади свій предмет поруч із зразком.

У процесі сенсорного розвитку ми використовували такі дидактичні ігри:

«Знайомство з формою предметів»

Мета: вчити дітей виконувати найпростіші дії з предметами, враховуючи форму.

Матеріал: відерце з кришкою, дрібні зручні предмети різної форми і кольору: пірамідка, кубик, цеглинка, циліндр, грибочок, м'ячик.

«Знайомство з розміром предметів»

Мета: вчити дітей виконувати найпростіші дії з предметами, враховуючи розмір.

Матеріал: велике й маленьке відерце з комплектом різних кубиків (4 великих і 5 маленьких). Висота маленького відерця 10 см, великого – 16. Розмір великого кубика $4.5*4.5*4.5$, маленького $3*3*3$.

«Знайомство з кольором предметів»

Мета: накопичувати у дітей кольорові враження, закріплювати елементарні дії з предметами.

Матеріал: відерце з кришкою, комплект дрібних предметів червоного, жовтого, синього, чорного, помаранчевого й білого кольорів (помідор, лимон, слива, квітка, яйце).

Висота відерця 12 см, розмір предметів-вкладишів 3 - 4.5 см.

«Надівання кілець з великим отвором на стрижень»

Мета: вчити дітей елементарним діям з предметами, удосконалювати координацію рухів рук під зоровим контролем. Формувати у дітей позитивне ставлення до занять.

Матеріал: стрижень 20 см, закріплений на основі, 5 кілець однакового кольору діаметром 3 - 5 см з великим отвором.

Після підготовчої роботи діти продовжували знайомитися з різноманітними властивостями предметів: розміром, формою, кольором. У більшості випадків первісно діти виконували завдання випадково. Навчання проходило в ігровій формі. Для занять використовували кільця, кульки – для нанизування, геометричні фігури: кулі.

Основними методичними прийомами навчання дітей були:

- наочно-дійсний показ,
- словесні пояснення,
- словесні речення,
- виконання доручень,
- багаторазове виконання вправи (якщо дитині важко виконати дію, ми брали її руку в свою і виконували цю дію).

Дидактичні ігри, що проводились з дітьми з сенсорно пізнавального розвитку сенсорного розвитку (Додаток Ж) та конспекти проведених занять (Додаток Л).

Під час проведення формувального етапу дослідження ми також проводили роботу з вихователями та батьками дітей з розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя. Матеріали семінару-практикуму з теми «Сенсорне виховання – складова частина розумового виховання» (Додаток М), консультація для батьків на тему «Використання

дидактичних ігор з розвитку сенсорних здібностей в сімейному вихованні» (Додаток Р).

2.3. Перевірка ефективності проведеної роботи

Після проведення формульовального етапу дослідження з розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей був проведений контрольний етап дослідження з метою виявлення ефективності проведеної нами роботи. Методики були залишені з констатувального етапу дослідження.

Результати виконання завдань і рівень сенсорно-пізнавального розвитку дітей ЕГ занесені до таблиці 2.3.1 подані у (Додатку С)

Проаналізуємо результати виконання завдань. З першим завданням самостійно справилася 11 дітей ЕГ, що у відсотках складає $11 \cdot 100 / 20 = 55\%$, 9 дітей ($9 \cdot 100 / 20 = 45\%$) при виконанні завдання допустили незначні помилки, які самостійно виправили. Взагалі діти добре справилися з цим завданням.

Побудували вежу завданого кольору з першого разу вдалося 9 дітям ($9 \cdot 100 / 20 = 45\%$), 11 дітей ($11 \cdot 100 / 20 = 55\%$) виконали завдання з другого разу. При виконанні 3 завдання значні труднощі випробував лише Максим Г. Він не справився з виконанням завдання навіть з нашою допомогою. Решта дітей добре справилися з завданням, причому 8 дітей (40%) справилися самостійно з завданням з першого разу, решта дітей (55%) виконали завдання з нашою невеличкою допомогою. У виконанні 4 завдання значні труднощі виникли у Ілони К та Маші Ю. 8 дітей справилися самостійно з першого разу, 10 дітей (50%) виконали з незначною допомогою. Іна Я. не змогла справитися з виконанням 5 завдання, решта дітей справилися з ним добре. Останнє завдання самостійно виконали 12 дітей ($12 \cdot 100 / 20 = 60\%$), 6 дітей ($6 \cdot 100 / 20 = 30\%$) виконали завдання з незначною допомогою, труднощі виникли лише у 2 дітей: Максима Т., Єгора Д. За результатами виконання всіх 6 завдань 9 дітей ($9 \cdot 100 / 20 = 45\%$) досягли високого рівня розвитку

сенсорно-пізнавальних здібностей, середнього рівня – 11 дітей – середнього ($11 * 100 / 20 = 55\%$). Дітей з низьким рівнем не виявлено.

Графічне зображення рівня сенсорно-пізнавального розвитку дітей ЕГ на контрольному етапі дослідження подані у вигляді діаграми (рис. 2.3.1).

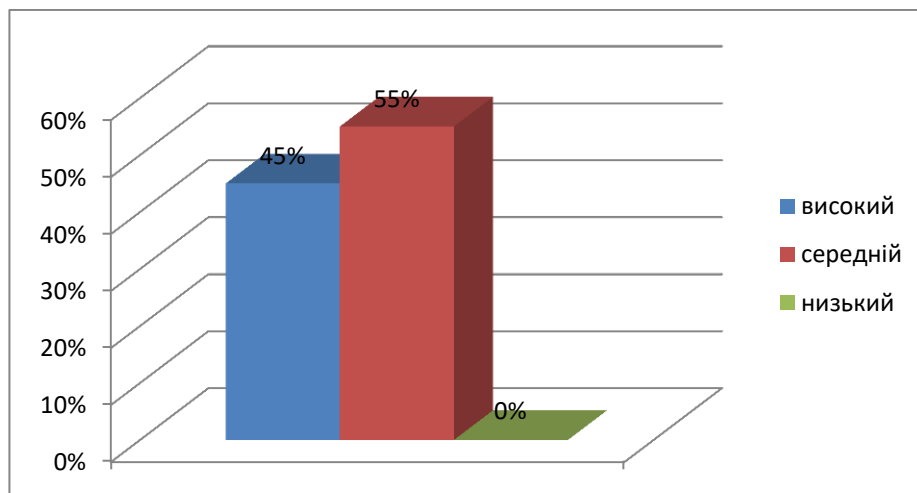

Рис. 2.3.1. Рівні сенсорно-пізнавального розвитку дітей ЕГ
(контрольний етап)

Високий рівень сенсорно-пізнавального розвитку був виявлений у 9 дітей: Тимофій Б., Роман В., Ваня Г., Нікити І., Аліси К., Аріна К., Богдана К., Аделіни О., Ілони П.. Завдання, поставлене дорослим вирішувалося успішно, самостійно. До виконання завдання діти поставилися з живим інтересом.

Середнього рівня сенсорно-пізнавального розвитку досягло 11 дітей: Макар Г., Єгор Д., Мілана З., Інна К., Ростислав К., Святослав П., Валерія П., Максим Ю., Матвій Т., Ігор Я., Іванна Т. Діти в основному справлялися із завданнями самостійно, але робили незначні помилки, які були виправлені самостійно після незначної допомоги дорослого. Найбільші труднощі деякі діти випробували у завданнях на вибір за зразком (4-6 завдання).

Дітей ЕГ з низьким рівнем розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей не виявлено.

Порівняємо результат контрольного етапу дослідження з констатувальним (рис. 2.3.2.).

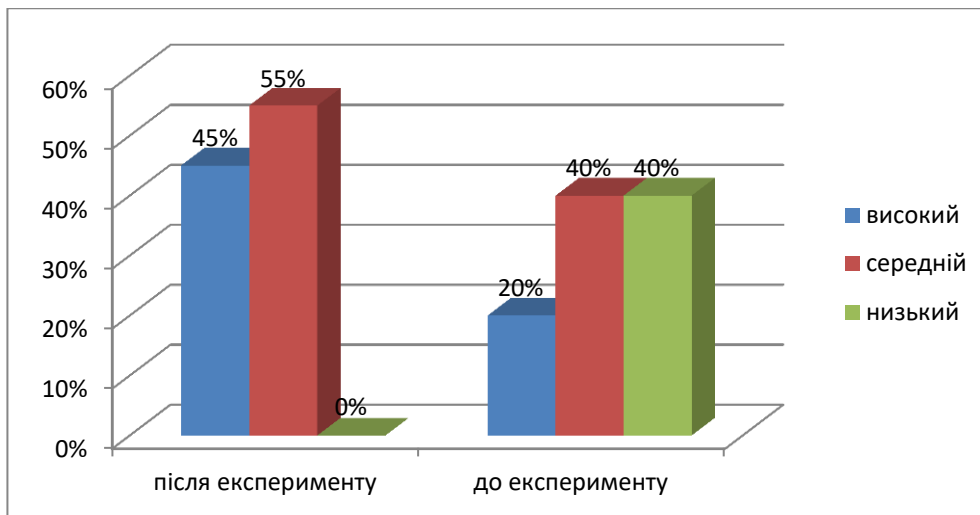

Рис. 2.3.2. Порівняння рівня сенсорно-пізнавального розвитку дітей ЕГ на контрольному та констатувальному етапах дослідження

З даних діаграми бачимо, що високий рівень розвитку сенсорних здібностей дітей збільшився на 25% (з 20% до 45%), середній рівень збільшився на 15% (з 40% до 55%), кількість дітей з низьким рівнем розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей зменшився з 40% до 0%, тобто на 40%.

Отже, результати дослідження виявили, що рівень сенсорно-пізнавального розвитку дітей ЕГ знаходиться на середньому та високому рівнях.

Результати дослідження, проведеного з дітьми контрольної групи (КГ) подані у таблиці 2.3.3. (Додаток Т).

Аналіз даних таблиці 2.4. свідчить про те, що рівень розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей КГ майже не змінився. Лише Анастасія О. підвищила свій рівень сенсорно-пізнавальних здібностей з низького до середнього рівня та Вікторія Т. – с середнього до високого. Решта дітей КГ залишилася на попередньому рівні. Головною причиною невиконання завдань залишилася їх неуважність.

Отже, на контрольному етапі дослідження 5 дітей досягло високого рівня, що у відсотках складає $5 \cdot 100 / 20 = 25\%$, середнього рівня досягло 9 дітей ($9 \cdot 100 / 20 = 45\%$), на низькому рівне залишилося 6 дітей ($6 \cdot 100 / 20 = 30\%$).

Графічне зображення рівня сенсорно-пізнавального розвитку за виконанням 6 завдань дітьми КГ на контрольному етапі дослідження подані у вигляді діаграми (рис. 2.3.3).

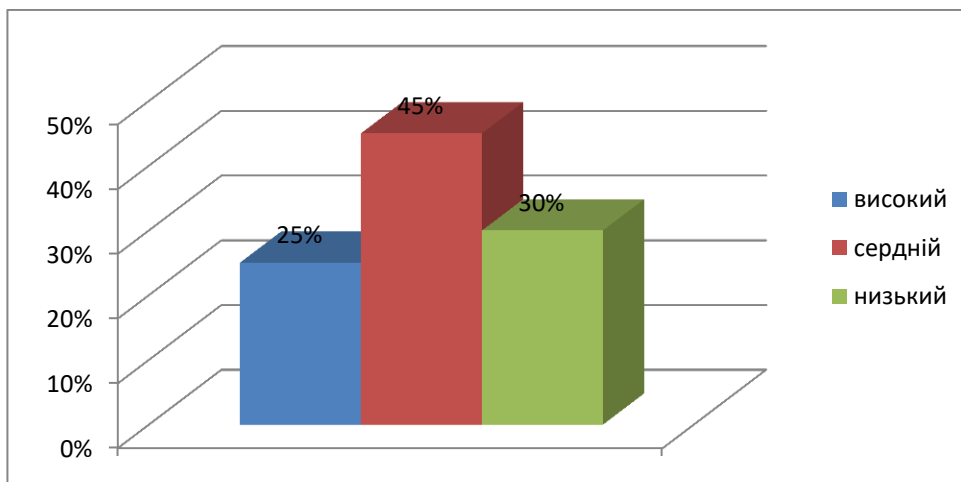

Рис. 2.3.3. Рівні сенсорно-пізнавального розвитку дітей КГ (контрольний етап)

Дані діаграми свідчать про те, що рівень сенсорного розвитку дітей КГ на констатувальному етапі дослідження залишився на середньому рівні.

Простежимо зміни, що відбулися з дітьми КГ за час проведення дослідження (рис. 2.3.4).

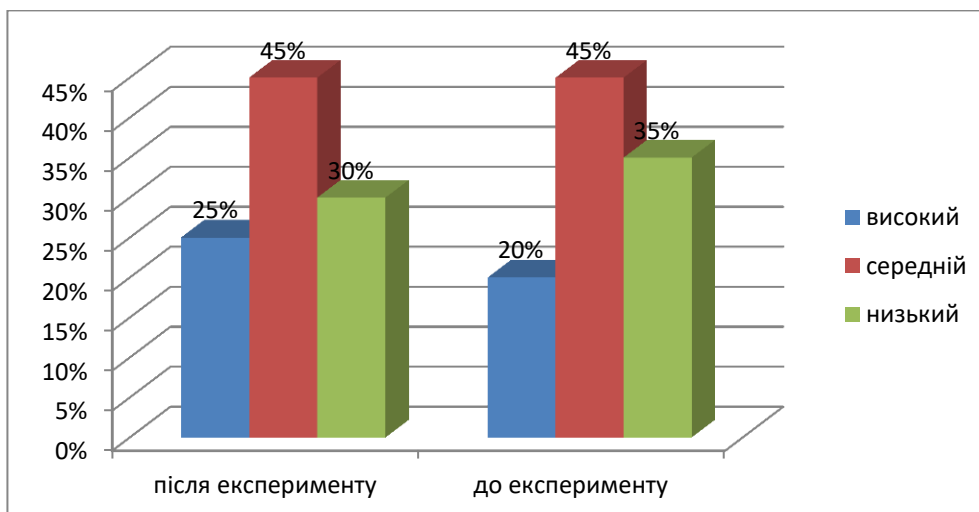

Рис. 2.3.4. Порівняння рівня сенсорно-пізнавального розвитку дітей КГ на контрольному та констатувальному етапах дослідження

Дані діаграми свідчать про те, що рівень сенсорно-пізнавальних здібностей у дітей КГ залишився на середньому рівні. Високий рівень розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей збільшився на 5%. Низький – зменшився на 5%, тобто зміни відбулися незначні.

Порівняємо дані контрольного дослідження в КГ та ЕГ (рис.2.3.5.).

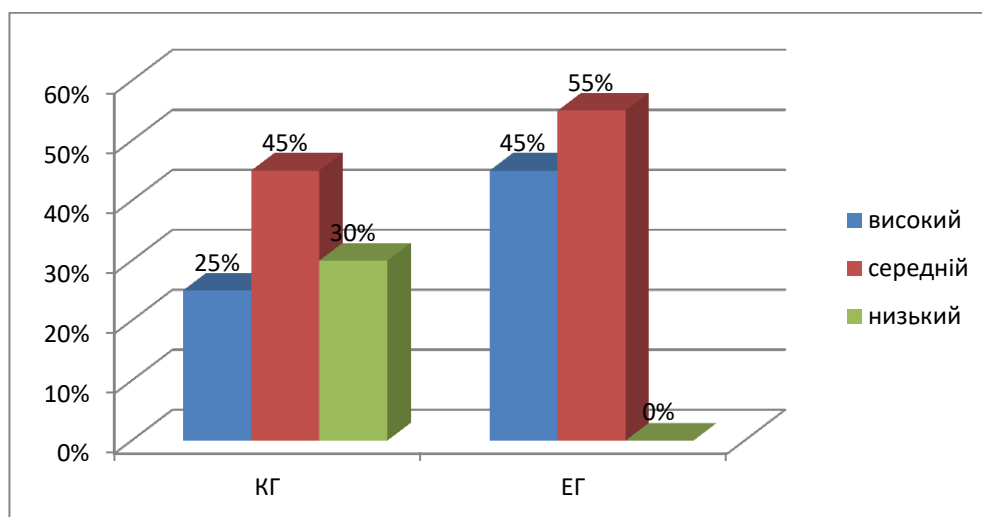

Рис. 2.3.5. Порівняння рівня сенсорно-пізнавального розвитку дітей КГ та ЕГ (контрольний етап)

Дані діаграми свідчать про те, що діти ЕГ досягли кращих результатів сенсорно-пізнавального розвитку ніж діти КГ, що свідчить про ефективність проведеної нами роботи.

Висновки до 2 розділу

В якості сенсорних еталонів кольору виступає сім кольорів спектру та їх відтінки по насиченості, форми — геометричні фігури, величини — система вимірювання, слуху — фонемі рідної мови, музичні та природні звуки. Засвоєння сенсорних еталонів - це не лише вміння правильно називати ті чи інші властивості предмета, а здатність використовувати ці властивості в різних ситуаціях.

Щоб уявлення дітей були різнобарвними не потрібно обмежуватись чотирма кольорами, необхідно використовувати похідні кольори, також

додати білий а чорний. Обмеження в кольорах веде до помилок сприймання і тому оранжевий колір малюк починає сприймати як жовтий. Під час навчання не обов'язково, щоб дитина називала колір, достатньо вживати і розуміти слова «той самий», «схожий», «подібний».

При ознайомленні з геометричними фігурами кругом, квадратом, овалом, прямокутником слід розвивати вміння впізнавати, називати та діяти з ними, а не аналізувати кількість кутів та сторін.

Ознайомлення з величиною відбувається на основі порівняння двох однорідних предметів «велике яблуко», «мале яблуко». Як ускладнення порівняння величини предметів не схожих один на одного «малий котик», «велика собака». Навчання способів обстеження предметів, уміння розрізняти їх форму, колір, величину, виконувати усе складніші окомірні дії.

Спочатку обстеження предметів та порівняння їх проходить за допомогою маніпулювання та дослідження:

- порівняння величини за допомогою прийомів «прикладання», «накладання»;
- порівняння кольору за допомогою зорового аналізатора та прийому «накладання», користуючись поняттям «ховається», «відрізняється»;
- експериментування з предметами зображувальної діяльності (фарби, модулін, солоне тісто), природними матеріалами (вода, глина, пісок, камінчики, насіння тощо)

Далі з розвитком зорових аналізаторів, спираючись на уже здобутий досвід, порівняння предметів здійснюється за допомогою зору. Розвиток аналітичного сприйняття: вміння орієнтуватися в поєднанні кольорів, виділяти частини з цілого, визначати форму предметів, розрізняти окремі вимірні величини. У дітей раннього віку наочно-дійове мислення. Тому у дитини розвивається вміння співставляти, аналізувати, виділяти, знаходити відмінне та схоже тільки під час маніпулювання та дослідження властивостей предметів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Теоретичний та методичний аналіз літературних джерел з питання сенсорного розвитку дітей 3-го року життя дозволяє зробити такі висновки:

1. Виявлена сутність сенсорного розвитку дитини: сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприймання та формування уявлень про зовнішні властивості предметів і явищ: величину, форму, колір, положення в просторі, а також про запах, смак, звук тощо.
2. Виявлено значення сенсорного розвитку для дитини: Сенсорно-пізнавальні здібності становлять основу розумового розвитку дитини. Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей, спрямований на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, служить основою пізнання світу, першим ступенем якого є чуттєвий досвід.
3. Виявлені особливості сенсорного розвитку: дитина 3-го року життя відображає лише окремі властивості предметів, що мають істотне значення для безпосереднього рухового застосування (деякі якості, форми, величину предметів, відстань тощо).
4. Простежено вплив дидактичної гри на сенсорно-пізнавальний розвиток дітей 3-го року життя: Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя здійснюється у дидактичних іграх і вправах, під час яких діти ознайомлюються з геометричними фігурами, формою, кольором, розміром, властивостями матеріалів тощо.
5. Проведено дослідження дидактичної гри як засобу розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя.
6. Підтверджена ефективність використання дидактичної гри у сенсорно-пізнавальному розвитку дітей 3-го року життя: високий рівень розвитку сенсорних здібностей дітей збільшився на 25%, середній рівень збільшився на 15%, кількість дітей з низьким рівнем розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей зменшилась на 40%.

Рекомендації щодо розвитку сенсорно-пізнавальних здібностей дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри

1. Під час ознайомлення дитини з явищами та предметами навколишньої дійсності включайте якомога більше аналізаторів.

2. Пізнання навколишнього світу дітьми 3-го року життя найефективніше здійснюється завдяки сенсорним заняттям у формі організованих дидактичних ігор.

3. Створить розвивальне предметне середовище, що сприяє сенсорному розвитку дитини.

4. В організації сенсорних ігор слід дотримуйтесь правил:

- створити позитивну атмосферу;
- використовуйте зацікавлюючий момент;
- розташовуйтеся на рівні та навпроти дитини;
- здійснюйте дзеркальний показ;
- здійснюйте підготовку пальчиків до виконання завдання (масаж, самомасаж, пальчикові ігри);
- здійснюйте показ та пояснення з одночасним виконанням «дорослий - дитина»;
- стимулюйте, заохочуйте, схвалюйте дитину;
- не організовуйте гру перед сном, чи прийомом їжі, якщо дитина вередує, чи знаходиться в збудженому стані;
- під час самостійних дій, маніпуляцій з дрібними предметами діти мають постійно перебувати під наглядом дорослого.

5. Дотримуйтесь етапів проведення сенсорної гри:

- демонстрація дитині матеріалів до гри (кільця, кружечки, кубики, стрічки..), можливість їх роздивитись, обстежити, погратись;
- виконання завдання дорослим з чітким поясненням;
- пропозиція виконати певне завдання дитині (відкрити відерце, нанизати на стержень кільця);
- допомога дорослого м'якими рухами, направлення руки дитини,

якщо дитині важко впоратись з завданням;

- виконання завдання дорослого разом з дитиною;
- багаторазове самостійне повторення дії дитиною.

6. Плануйте і проводьте нову сенсорну гру три дні підряд, а потім використовуйте ще декілька разів протягом місяця (додаток К).

7. Дотримуйтесь етапів розвитку сенсорних здібностей:

8. Формування сенсорних еталонів – загальноприйнятих зразках зовнішніх властивостей предметів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтхауз Д. Колір, форма, кількість: досвід роботи з розвитку пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку. Київ: Просвіта, 2004. 64 с.
2. Артемова Л. В. Вчись граючись. Навколишній світ у дидактичних іграх дошкільників. Київ: Томіріс, 2001. 112 с.
3. Артемова Л. В. Регулюємо вибір малят. *Дошкільне виховання*. 2020. №11. С.5-10.
4. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (від 12.01.2021 №33) <https://mon.gov.ua> › app › media › rizne › 2021
5. Барташнікова І. А. Розвиток сенсорних здібностей і пам'яті у дітей: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 56 с.
6. Бауер Т. Психічний розвиток немовляти. Харків: Основа, 2009. 319 с.
7. Борисова О., Тур М. Вплив ігрового середовища на формування творчої особистості дошкільника. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди»*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28(1). С. 38–42.
8. Венгер Л. А. Виховання сенсорної культури дитини від народження до 6 років. Київ: Просвіта, 2005. 144 с.
9. Венгер Н. Б. Об усвоении ребенком систематизации внешних свойств предметов. *Вопросы психологии*, 2000. № 4. С. 77–86.
10. Виготський Л. С. Педагогічна психологія. Київ: Педагогіка, 1991. 480 с.
11. Гавриш Н., Безсонова О. Організація роботи груп раннього віку: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Дошкільне виховання*. 2020. №5. С.3-7.
12. Крутій К. Дитина в дошкільні роки: комплексна додаткова освітня програма. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД. 2012. 187 с.
13. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років / В. О. Огнев'юк, Г. В. Беленька, О. Л. Богігч [та інші]. Київський університет імені Бориса Гринченка, 2016. 304 с.

14. Дичківська І. М. Монтесорі: теорія і технологія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 304 с.
15. Дорошенко З. П. Сенсомоторний розвиток дитини раннього і дошкільного віку: теорія і практика. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2007. С. 142–157.
16. Закон України «Про дошкільну освіту». *Дошкільне виховання*. 2001. №4. С.5-9.
17. Дудкевич Т. В. Дошкільна психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 392 с.
18. Жукова О. Г. Предметне середовище. Сенсорика. Екологія. Харків: Ранок, 2009. 112 с.
19. Зображувальна діяльність (малювання, ліплення, аплікація). Перша молодша група (3-й рік життя). Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2003. 36 с.
20. Калуська Л. Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей 3-го року життя «Соняшник». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 90 с.
21. Кашук Н. Сутність сенсорного розвитку дитини 3-го року життя. URL: www.ird.npu.edu.ua/files/kashuk_2.pdf (дата звернення 20.03.21).
22. Кривоніс М. Л. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. Харків: Видавництво «Ранок», 2012. 256 с.
23. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л., Ачкасова В. М. Сенсорний розвиток дошкільнят 3-4 роки. Харків:Ранок, 2012. 240 с.
24. Кабанцева А. Психологічне благополуччя дітей та дорослих. *Дошкільне виховання*. 2020. №6. 3-8.
25. Лохвицька Л. В. Розвивальне середовище для дітей 3-го року життя. *Дошкільне виховання*. 2003. № 11. С. 12–14.
26. Лохвицька Л. В. Концептуальні засади проектування розвивального предметного середовища в дошкільних навчальних закладах. *Педагогічна теорія і практика: Зб. наук. пр. Київського Міжнародного Університету*. 2010. С. 159–169.

27. Максименко С. Д. Загальна психологія. Підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2006. 688 с.
28. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського* : зб. наукових праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. № 3–4. С. 151–153.
29. Мусевич В. С. Феномени сенсорного розвитку дітей : підручник для студ. вузів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2014. 210 с.
30. Что же это такое – воспитание по Монтессори? *Первое сентября*. 2000. № 74.
31. Мухіна В. С. Іграшка як засіб психічного розвитку дитини. *Вікова психологія*. Київ: Академія, 2009. С.211–218.
32. Науменко Т. Діти 3-го року життя та гра. Київ: Бібліотека «Шкільний світ», 2009. 128 с.
33. Олійник Л. М. Формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей 3-го року життя: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». К., 2005. 209 с.
34. Олійник Л. М., Романюк І. А. Я працюю з дитиною. Теорія та практика роботи у першій молодшій групі дошкільного навчального закладу, Миколаїв: ПП «Прінт-Експрес», 2005. 52 с.
35. Петриченко Н. Місточки взаємодії та довіри. Дошкільне виховання. 2020. №10. С.26-28.
36. Петриківський первоцвіт. Альбом майбутнього художника. 3-й рік життя. [Упоряд.: В. І. Купрієнко, Н. О. Міхіна, І. Б. Корінько]. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 120 с.
37. Пушкаренко Л. Теплі ранки у дружньому колі. *Дошкільне виховання*. 2021. №3. С.30-34.
38. Піроженко Т. О., Ладивір С. О., Карабаєва І. І. Розвивальні ігри та вправи для дітей третього-четвертого років життя. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 180 с.

39. Планування роботи з дітьми 3-го року життя. Київ: Бібліотека «Шкільний світ», 2003. 128 с.
40. Половенко О. Л. Заняття з сенсорного виховання (з дітьми 3-го року життя): посібник для вихователів ДНЗ. Київ: Знання, 2013. 96 с.
41. Пузікова О. Софія Русова і концепція національного українського садочка. *Дошкільне виховання*. 2011. № 2. С.2-3
42. Светлова І. Є. Велика книга завдань і вправ для розвитку інтелекту дитини : Сенсорне сприйняття, логічне мислення, дрібна моторика рук, розвиток мови. Київ: Країна мрій, 2006. 160 с.
43. Силберг Дж. 125 развивающих игр для детей от 1 до 3 лет. Москва: ООО «Попурри», 2004, 160 с.
44. Столяренко Л. Д. Основи психології. Київ: Фенікс, 2002. 574 с.
45. Сухар В. Пограй зі мною. Розвивальні ігри та вправи для дітей 2-3 року. Харків: Ранок, 2009. 168 с.
46. Сухар В Л. Розробки занять по програмі «Зернятко». Осінь-Зима. Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2009, 92 с.
47. Сухомлинський В. Думати, мислити, дивуватися. Працюємо за В. Сухомлинським (ранній вік). Київ: Бібліотека «Шкільного світу», 2008, 112 с.
48. Тарасова О. С. Ігрові заняття з дітьми з 3-го року життя. Харків: «Основа», 2014, 159 с.
49. Тарасова О. С. Сенсорний розвиток дітей 3-го року життя. Харків: Основа, 2014. 144 с.
50. Тонковид Л. Планування навчально-виховної роботи з дітьми раннього віку. Київ: Шкільний світ, 2009. 128 с.
51. Якименко С. І. Планування в першій молодшій групі (3-й рік життя). Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2005. 96 с.
52. Якименко О. В. Перспективне планування освітнього процесу в групі 3-го року життя. Харків: Основа, 2016. 174 с.
53. Яловська О. О. Пальчики дошкільнят: розвиваємо руку – розвиваємо мозок. 2-ге вид. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 218 с.